
Razprave

Vilma Brodnik

Preskrba Ljubljane med 1. svetovno vojno

Predmet mojega prispevka je preskrba Ljubljane z živili v letih od 1914 do 1918.¹ Zajema torej obdobje izrednih razmer med prvo svetovno vojno in sega delno tudi v prvi dve leti po njej, ko so se težave v zvezi s preskrbo le počasi umirjale. Članek temelji na virih iz fonda mestnega magistrata ljubljanskega, ki jih hrani ZAL.

Preskrba Ljubljane pa ni obsegala samo preskrbe z živili, pač pa tudi preskrbo s premogom, z drvni, s petrolejem in z milom. O slednjem je ohranjenih zelo malo podatkov, iz katerih je razvidno, da je mila ves čas vojne primanjkovalo in da so ga gospodinje izdelovale kar same iz loja, vendar je tudi tega največkrat primanjkovalo.

Za nemoteno preskrbo mesta je mestni občinski svet v sejah 3. in 7.8. 1914 izvolil stalni (ali permanentni) odsek za aprovizacijo mesta. Za izvrševanje sklepov aprovizacijskega odseka in za izvršitev organiziranja mestne aprovizacije pa je skrbelo mestno tržno nadzorstvo pod vodstvom mestnega tržnega nadzornika Adolfa Ribnikarja.

Preskrba Ljubljane z živili v letu 1914

Dne 28.7. je A-O napovedala vojno Srbiji in dne 31.7. razglasila splošno mobilizacijo.² Ob mobilizaciji je zahtevalo od MOL-a predhodno nastanitev pred odhodi na fronto ogromno vojaštva, ki ga je MOL nastanil v 40 poslopij.³

Ob odhodih vojakov iz mesta je mestni magistrat prirejal tudi t.i. pogostitve vojakov s pivom, kruhom in tobakom in zato dobival s strani vojaštva številne zahvale. Stroški za pogostitve vojakov so znašali do 14.9. 1914 4325 kron in 85 vinarjev, s čimer je mestni magistrat prekoračil odobreni kredit mestnega občinskega sveta za 325 kron in 85 vinarjev. Mestni občinski svet je zato 15.9. 1914 na predlog župana dr. Ivana Tavčarja (ljubljski župan v letih 1911–1921) dovolil nov kredit v znesku 5000 kron, 17.11. 1914 pa še dodatnih 4000 kron za pogostitev ranjencev ob praznovanju 66-letnice vladanja cesarja Franca Jožefa 1.⁴

---

¹ Prispevek je nastal na podlagi avtoričine diplomske naloge Preskrba Ljubljane z živili med prvo svetovno vojno na PZE za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani pod mentorstvom prof. dr. Petra Vodopivca. Za napotke pri nastanku diplomske naloge se zahvaljujem še Marjanu Drnovšku, pri pripravi objave pa tudi prof. dr. Francu Rozmanu.

² Pierre Renouvin. Evropska kriza i prvi svjetski rat. Zagreb 1965, str. 166–174.

³ ZAL, Reg. I./2060, Poročilo magistrata povodom mobilizacije leta 1914, listi 1–9 in poročila komisij o delovanju, listi 13–32.

⁴ ZAL. Cod. III./772, listi 238 in 276–277.

Ena najpomembnejših nalog mestnega magistrata v času vojne je bila preskrba Ljubljane z živili. Mestni magistrat je sprva skrbel za aprovizacijo civilnega prebivalstva in vojaštva.

Po podatkih za leto 1910 je imela Ljubljana 41727 prebivalcev. Ozemlje MOL-a pa je bilo l. 1914 razdeljeno v sedem okrajev, in sicer:

- I. Šolski okraj,
- II. Šentjakobski okraj,
- III. Dvorski okraj,
- IV. Kolodvorski okraj,
- V. Okraj, kamor so spadali predmestni kraji: Črna vas, Ilovica, Hauptmanca, Hradeckega vas in Kurja vas,
- VI. Vodmat in
- VII. okraj, ki je obsegal Spodnjo Šiško, ki je bila 26.6. 1914 priključena k MOL-u. Šišenski zadnji župan Seidel pa je postal prvi okrajni načelnik.⁵ Mestna aprovizacija je torej obsegala blizu 50000 ljudi.

Aprovizacija vojaštva s stani MOL-a je trajala od izbruha vojne pa vse do prve polovice l. 1915. Z dne 5.5. 1915 je namreč ohranjen dokument, v katerem mestni magistrat sporoča Gremiju trgovcev v Ljubljani, še pred tem pa je direktno obvestil vse večje lj. trgovce z žitom, moko, kruhom in krmo, da sta se vojno ministrstvo in ministrstvo za notranje zadeve dogovorili, da poslej skrbi vojaška uprava za preskrbo z žitom, moko, kruhom in krmo vse armade na bojišču, vseh v zaledju nastanjenih nadomestnih oddelkov, domobrancev in črne vojske, vseh bolnikov in ranjencev v vojaških bolnicah, pa tudi vojnih ujetnikov in političnih internirancev v zaporih vojaške uprave. Za politične internirance na ljubljanskem gradu je torej odslej skrbela vojaška uprava. Iz zalog živil, namenjenih civilnemu prebivalstvu, pa so se lahko še nadalje oskrbovali npr. častniki, ki so imeli krušne izkaznice in so si hrano sami plačevali. Vojna uprava tudi ni skrbela za prehrano tistih civilnih oseb, ki so bile zaposlene v industrijskih obratih, ki so delali za vojsko. Vojaštvo se je torej oskrbovalo z moko, žitom, kruhom in hrano v lastni režiji ali pa po t.i. vojaških arendatorjih (dobaviteljnih) in podjetnikih, ki so imeli z vojaško upravo sklenjene pogodbe. V izrednih razmerah, če se žita, moke in kruha ni dalo drugače dobiti, je lahko vojska uporabila tudi rekvizicije, vendar le s posredovanjem politične oblasti, v Ljubljani torej s posredovanjem mestnega magistrata. Če je hotelo vojaško poveljstvo zaseči žito ali moko, se je moralo obrniti na mestni magistrat, ta pa je potem interveniral pri posameznih trgovcih, ki niso smeli na svojo pest sklepati trgovskih pogodb z vojsko, ali si pustiti zaseči zaloge živil, namenjene civilnemu prebivalstvu brez vednosti mestnega magistrata.⁶

Za nemoteno aprovizacijo MOL-a je mestni občinski svet izvolil prvi aprovizacijski odsek (APOD) že leta 1912, ko je bil za načelnika odseka izvoljen Matija Roethel,

⁵ Marjan Drnovšek. Oris odnosa ljubljanskega občinskega sveta do mestnega razvoja 1850–1914 s posebnim poudarkom na Hribarjevi dobi. Zgodovina Ljubljane, Prispevki za monografijo. Kronika, Ljubljana 1984, str. 214–215 in ZAL, Cod. III./772, list 223.

⁶ ZAL, Reg. I./2060, lista 395–396.

za namestnika pa Anton Koleša in za člane: Hermann Brandt, Jakob Dimnik, Janko Jeglič, Ebin Kristan in Fran Planinšek. APOD se je razvil iz draginjskega odseka, ustanovljenega leta 1908, ki naj bi prispeval k brzdanju draginje, ki je od začetka 20. stoletja strmo naraščala.⁷

Da bi preskrba mesta potekala nemoteno tudi v vojnem času, je mestni občinski svet na svoji tajni seji 3.8. 1914 izvolil stalni odsek za aprovizacijo mesta v vojni. Za predsednika odseka je bil imenovan ljubljanski podžupan dr. Karel Triller, poleg nje ga pa je imela v odseku po dva zastopnika še vsaka stranka, zastopana v mestnem občinskem svetu (NNS je imela večino – pripadala pa sta ji tudi župan in podžupan – SLS, JSDS in Nemška stanka (Deutsche Partei). Na izredni tajni seji 7.8. 1914 pa je mestni občinski svet sklenil, naj ostane APOD v permanenci in mu za oskrbo MOL-a dovolil posojilo v znesku 100.000 kron. S tem posojilom pa je lahko APOD razpolagal le s privoljenjem župana dr. I. Tavčarja, drugače je bilo delovanje odseka samostojno, brez predhodnih odobritev mestnega občinskega sveta. Sklepe mestnega občinskega sveta o APOD-u pa je moral potrditi še deželni odbor.⁸

V pristojnosti APOD-a je poleg preskrbe z živili spadala tudi preskrba s premogom, z drvni, s petrolejem in z milom. V dveh slabih mesecih (avgust, september) je APOD preskrbel MOL-u že večjo količino živil in premoga.⁹

Glede preskrbe civilnega prebivalstva in vojaštva z mesom je bila polno zaposlena tudi mestna klavnica. Mestna klavnica kot mestno podjetje, saj so bili v njenem ravnateljstvu člani občinskega sveta, je bila odprta leta 1881.¹⁰ K opremi mestne klavnice je spadala tudi manjša ledenica, ki je komaj še zadoščala potrebam mestne klavnice, vendar jo v vojnem času zaradi pomanjkanja sredstev MOL ni mogel razširiti. Leta 1914 so zgradili ob klavnici dve skupini oddelkov za uvožene prašiče iz Hrvaške in Bosne.¹¹

Poleg tega so morali v mestni klavnici klati tudi zasebni mesarji, saj je bilo klanje živine doma prepovedano, čeprav je bila praksa drugačna.¹² V mestni klavnici so klali živino tudi zasebni mesarji iz ljubljanske okolice, npr. tudi iz Šentvida in z Viča.

Število v mestni klavnici zaklane živine je z izbruhom vojne močno narastlo, ker moramo upoštevati tudi živino, ki so jo zaklali za prehrano vojaštva. To je razvidno tudi iz razpredelnice, kjer sem upoštevala podatke za število zaklane živine v prvi polovici leta 1914 in po izbruhu vojne oziroma v drugi polovici leta 1914.¹³

Če izrazimo v odstotkih, se je število zaklane živine v drugi polovici leta 1914 proti prvi polovici leta 1914 povečalo: voli za 49,9 %, biki za 103,6 %, krave za 50,4 %, prašiči za 14,7 % in koštruni za 50 %. Nasprotno pa se je zmanjšalo število zaklanih telet za 27,7 %, kozličev pa kar za 673,6 %.

⁷ Marjan Drnovšek. Oris ..., str.229 in Občinska uprava deželnega stolnega mesta Ljubljane, leta 1912, 1913, 1914. Lj. 1913, str. 31-34.

⁸ ZAL, Reg. I./1628-1629, lista 323-324.

⁹ ZAL, Reg. I./2060, Poročilo magistrata o delovanju povodom mobilizacije I. 1914, list 6.

¹⁰ Občinska uprava deželnega..., str. 31-34.

¹¹ ZAL, Cod. III./72, list 149.

¹² Marjan Drnovšek. Oris..., str. 228.

¹³ ZAL, Reg. I./1628, listi 155-255.

čas	voli	biki	krave	prašiči	teleta	koštruni	kozlički
januar (28.12.1913–1.2.1914)	294	17	44	1588	710	90	103
februar (1.2.1914–1.3.1914)	240	9	40	806	503	82	164
marec (1.2.1914–5.4.1914)	346	28	39	824	842	118	631
april (5.4.1914–3.5.1914)	264	20	18	528	597	114	456
maj (3.5.1914–7.6.1914)	317	37	51	692	849	127	389
junij (7.6.1914–5.7.1914)	252	27	38	494	722	127	75
julij (5.7.1914–26.7.1914)	198	17	21	322	546	96	27
avgust (2.8.1914–30.8.1914)	589	99	49	489	653	171	22
september (30.8.1914–4.10.1914)	538	60	58	888	740	169	20
oktober (11.10.1914–1.11.1914)	317	32	48	867	365	135	35
november (1.11.1914–6.12.1914)	509	42	90	1887	581	292	64
december (6.12.1914–3.1.1914)	416	31	80	1202	421	124	67

Pomembno vlogo pri aprovizaciji MOL-a je imelo tudi mestno tržno nadzorstvo. Ker Ljubljana ni imela urejenih večjih skladišč in hladilnic, je bila odvisna glede oskrbe (zlasti z mlekom in vrtninami) od vsakodnevnega prinašanja teh živil iz ljubljanske okolice. Mestni tržni nadzorniki so s pomočjo mestnih tržnih stražnikov nadzorovali higieno in kvaliteto živil ter tržni promet.¹⁴

Z izbruhom vojne je bila naloga mestnega tržnega nadzorstva izvrševanje sklepov APOD-a, saj je mestni magistrat prav pod vodstvom mestnega tržnega nadzornika Adolfa Ribnikarja organiziral mestno aprovizacijo.¹⁵

Po podatkih iz leta 1918 so bili na čelu mestne aprovizacije trije magistratni referenti: Adolf Ribnikar, mestni tržni nadzornik, Fran Trdina, mestni računski ravnatelj, in Volc.¹⁶ V okviru mestnega knjigovodstva je dobila mestna aprovizacija lastno aprovizijsko knjigovodstvo.¹⁷

¹⁴ Marjan Drnovšek. *Oris...*, str.228.

¹⁵ ZAL, Reg. I./2060, list 27 in Lojze Slanovec. *Lj. kronika. Kronika slovenskih mest I./1934*, str. 62.

¹⁶ ZAL, Cod. III./76, listi 2–10.

¹⁷ r.t. (r.t. = ravno tam)

Med naloge mestnega tržnega nadzorstva ob mobilizaciji so poleg izvrševanja sklepov APOD-a spadala še poročila o aprovizaciji Ljubljane deželni vladi, periodična poročila o zalogah živil in petroleja v ljubljanskih trgovinah, udeležba pri naborni komisiji za konje in pri vojaških komisijah za nakup žita, moke in drugih živil, posredovanje pri trgovcih in obrtnikih glede dobave blaga vojaštvu, izdajanje aprovizacijskih potrdil trgovcem in legitimacij za vožnjo po železnici v aprovizacijske namene, izvajanje poostrelega tržnega policijskega nadzora na trgu, v prodajalnah z moko, v mesnicah in v gostilnah, kjer je bil zaradi vojaštva povečan promet z živili.

Mestno tržno nadzorstvo je zaplenilo v avgustu in v prvi polovici septembra 47 vreč pokvarjene moke, večjo količino mleka, pomešanega z vodo, in nezrelega ali pokvarjenega sadja. Mestni tržni stražniki so izročali tudi pozivnice mobilizirancem, mobilizacijske dopise lastnikom konj in vozil ter maksimalne tarife cen trgovcem in obrtnikom.¹⁸

Z izbruhom vojne je nastopila v Ljubljani tudi velika brezposelnost, ker so veliko industrijskih obratov zaprli. Prve dni mobilizacije je bilo sprva veliko pomanjkanje delojemalcev, ko pa je zaradi pomanjkanja naročil veliko obratov skrčilo proizvodnjo ali pa sploh nehalo obratovati, je bilo konec avgusta 1914 pri Mestni posredovalnici za delo in stanovanja število delojemalcev trikrat večje od števila delodajalcev. Veliko brezposelnih je bilo zlasti v trgovskih in pisarniških poklicih, pri hišnih poslih, od obrti pa pri ključavničarjih, mizarjih, pleskarjih, slikarjih, pečarjih in knjigovezih. Največja brezposelnost pa je bila med tovarniškim delavstvom. Na razglas mestnega magistrata glede posredovanja del se je do 20.8. 1914 oglasilo le ravnateljstvo Tobačne tovarne, ki je posredovalo manjše število delavcev za težka dela. Pri mestnem magistratu je čedalje več brezposelnih prosilo za podpore, ki jih je mestni občinski svet določil v ta namen.¹⁹

Mestni občinski svet je na seji 12.5. 1914 sklenil, da MOL pristopi k avstrijski družbi za boj proti brezposelnosti z letno članarino 25 kron.²⁰

Pri preskrbi je imelo pomembno vlogo tudi obdelovanje zemlje na območju MOL-a. Pri tem so imeli prednost Sp. Šiška, del Barja, ki je spadal v okvir MOL-a in Trnovsko predmestje. Po vseh območjih MOL-a, kjer so bili kmetje, je magistratni ekspedit razobesil dvojezične slovensko-nemške plakate, ki jih je dne 19.8. 1914 naslovljalo poljedelsko ministrstvo na kmetovalce. Tu je minister za poljedelstvo Zenker pozival kmetovalce, da naj kljub temu da je veliko krepkih kmečkih mož na bojišču in so ostale le žene, starci in otroci, ne popustijo in naj pripravijo letino, da ne bi leta 1915 izbruhnila lakota. Kot prehranjevalce države se je obračal na kmete, naj sejejo v letu 1915, ozimno žito pa že v jeseni leta 1914, le tiste pridelke, ki so za prehrano najpomembnejši, to so predvsem pšenica in rž ter krompir in sočivje. Ta živila naj bi nadomestila živinorejske oziroma mlečne izdelke, ki jih zaradi vojnih razmer ni bilo dovolj.²¹

¹⁸ ZAL, Reg. I./2060, list 27.

¹⁹ ZAL, Reg. I./2060, listi 38, 77, 116-117.

²⁰ ZAL, Cod. III./72, listi 138-141.

²¹ ZAL, Reg. I./2060, list 62.

Župan je sestavil na podlagi cesarske naredbe z dne 5.8. 1914 državni zakonik št. 199 in po naročilu deželne vlade z dne 10.8. 1914 tudi žetveno komisijo z občinskim svetovalcem Antonom Likozarjem na čelu, za člane pa je imenoval: Franceta Črnagoja, Andreja Kalana, Josipa Kozlerja, Viljema Maurerja, Gustava Pirca in Karla Počivalnika. Nalogi žetvene komisije sta bili nadziranje poljedeljskih del in svetovanje kmetovalcem. V ta namen je bil imenovan za Barje okrajni načelnik France Črnagoj, za Sp. Šiško Viljem Maurer in za Trnovsko predmestje Karel Počivalnik.

Žetvena komisija je ugotovila, da so bila poljedelska dela na območju MOL-a v letu 1914 redno opravljena, kljub temu da so ostale na kmečkih domačijah v glavnem le žene. Pri delih so si ljubljanski posestniki medsebojno pomagali, tujo pomoč pa odklanjali, češ da bi jim bila le v breme. Sicer pa so imeli posestniki možnost dobiti delavce preko Mestne posredovalnice za delo in stanovanja, kjer pa ni bilo velikega povpraševanja po poljskih delavcih. Kljub temu je mestni magistrat naročil pri Postajenačelstvu državne železnice 101 izkaznico za prosto vožnjo žetvenih delavcev po državni železnici, da bi pomagali kmetom pri žetvi.²²

Preskrba Ljubljane z živili v letu 1915

S sistemom blokade proti A-O in Nemčiji je skušala antanta preprečiti uvoz pomembnih prehrabnih in gospodarskih artiklov, npr. kovin, kavčuka, bombaža, mesa itd. Posledice blokade so se pričele kazati v A-O in Nemčiji že pozimi 1915/16. V obeh državah so uvedli stroge varčevalne ukrepe pri porabi pomembnih prehrabnih artiklov že v prvih mesecih vojne leta 1914 in ta sistem omejevanja dograjevali še v letu 1915 in 1916.

V A-O je imela Ogrska kot kmetijska dežela še dovolj zalog hrane, ki jih ni hotela prodajati avstrijskemu delu države oziroma je pošiljala le strogo odmerjene kontingente. Tako na Ogrskem ni bilo večjega pomanjkanja hrane, medtem ko je v avstrijskem delu že vladala lakota in so v letu 1915 posebni državni uradi nadzirali razdeljevanje moke, mesa in sladkorja.

A-O in Nemčija sta lahko v letu 1915 še vedno uvažali živila iz nevtralnih držav, kot so bile Nizozemska in Švica ter skandinavske države Norveška, Švedska in Danska.

Kljub blokadi pa antanti ni uspelo zaustaviti vsega uvoza v Nemčijo in A-O, čeprav se je učinek pokazal že v letu 1916, ko se je obseg uvoženih živil iz Norveške, Danske in Švedske v Nemčijo in A-O znižal za 50 %.²³

Tudi v Ljubljani je bilo pomanjkanje živil občutno že v začetku l. 1915. Najpomembnejše živilo je bil kruh, moko pa je ljubljansko prebivalstvo že pred marcem leta 1915 lahko prejemale le s krušnimi izkaznicami. Po podatkih iz novembra 1915 se je lahko še nadalje dobivalo brez krušnih izkaznic koruzno moko, vendar pa jo v trgovinah ni bilo mogoče več dobiti, ker so prodajalci že izčrpali zaloge.²⁴ Na eno krušno izkaznico se je dobilo 1,4 kg moke na osebo, vendar so na mestni magistrat prihajale

²² r.t., lista 21, 79 in ZAL, Reg. I./2063, listi 521-524.

²³ ZAL, Reg. I./1629-1630, list 805 in Pierre Renouvin. Evropska kriza..., str. 269, 283-290.

²⁴ ZAL, Reg. I./1629-1630, lista 754-755.

pritožbe, da trgovci dekagramov sploh ne računajo, češ »kdo bo deke računal«. Obrtni referent mestnega magistrata je dognal, da trgovci zaradi velikega navala tehtajo moko po 1 kg ali 1/2 kg in ponudijo odrezke krušnih izkaznic za neiztehtano moko strankam nazaj, ki pa jih največkrat ne sprejmejo. Obenem je opozoril prodajalce, da je treba moko natančno tehtati. To je bilo toliko bolj pomembno, ker je bila večina prebivalstva zaradi pomanjkanja drugih živil vezana prav na kruh in močnata jedila.²⁵

Mestni magistrat je dovolil pri prejemanju moke brez krušnih izkaznic tudi nekaj izjem, npr. 14. septembra 1915 frančiškanskemu samostanu za 60 redovnikov in revnih dijakov, 14. oktobra 1915 dobrodelnemu zavodu Leonišče, ki je skrbel za civilne bolnike ter 3. novembra 1915 dijaškemu podpornemu vzgojno izobraževalnemu društvu »Domovina«.²⁶

Obenem z uveljavitvijo izkaznic za moko, pa se zanje ni dalo več dobiti bele pšenične moke, pač pa le mešano koruzno-pšenično moko. Kruh, pečen iz takšne moke, so imenovali »vojni kruh«. Vendar pa je mestni magistrat pri prejemanju pšenične moke upošteval izjeme, saj je na podlagi zdravniških spričeval izdajal dovolilnice za prejemanje bele pšenične moke.²⁷

Ljubljana je potrebovala za prehrano prebivalstva 38 vagonov žita mesečno, kar znese okoli 500 vagonov letno.²⁸

V pristojnost mestnega magistrata je spadalo po cesarski naredbi z dne 21. februarja 1915 tudi izdajanje transportnih dovoljenj za izvažanje moke iz Ljubljane.²⁹ Deželni vladi je mestni magistrat 24.3. 1915 sporočil, da glede na sklep APOD-a in zaradi malenkostnih zalog ne izdaja več transportnih dovoljenj za moko 1. vrste (pšenična in ržena).³⁰ To je razvidno tudi iz vrste zavrnenih prošenj za transportna dovoljenja, ki so jih prosilci naslavljali na mestni magistrat. Transportna dovoljenja pa so lahko izdajala tudi okrajna glavarstva, kot je primer za okrajno glavarstvo Litija, ki je zavrnilo izdajo transportnega dovoljenja za izvoz 60 kg moke iz občine Kanderše v Ljubljano.³¹ S takšnimi postopki so skušale lokalne oblasti obvarovati domače prebivalstvo pred pomanjkanjem hrane. Pri izdaji transportnih dovoljenj je lahko intervenirala tudi deželna vlada, saj je moral npr. mestni magistrat aprila 1915 po takšni intervenciji nemudoma dostaviti transportno dovoljenje za izvoz moke deželnemu sodišču v Ljubljani.³²

Od septembra 1915 je v Ljubljani vse bolj primanjkovalo moke, mestni magistrat pa je dobival številne pritožbe in grožnje. Podžupan dr. Karel Triller je interveniral na Dunaju, kjer je ugotovil, da niti naročila za september niso izpolnjena. Mestni magistrat je prebivalcem obljubil, da bo storil vse, da dobi mesto potrebno moko.

²⁵ r.t., listi 745-746, 798-799, 806-807.

²⁶ ZAL, Reg. I./1628-1629, lista 646-647.

²⁷ ZAL, Cod. III./76, listi 2-10.

²⁸ ZAL, Reg. I./1628-1629, list 667.

²⁹ r.t., list 662.

³⁰ r.t., listi 650-651, 653-658.

³¹ ZAL, Reg. I./1628-1629, lista 667-668.

³² ZAL, Cod. III./76, listi 2-10.

Za izboljšavo preskrbe prebivalstva je APOD sklenil v mestu ustanoviti več vojnih prodajaln in lastno aprovizacijsko pekarno. Namen vojnih prodajaln je bil oskrbovanje siromašnejših slojev ljubljanskega prebivalstva. V vojnih prodajalnah naj bi se tako oskrbovale revne družine z majhnimi zaslužki, z veliko otroki ali pa takšne brez zaslužkov. Prva vojna prodajalna je bila odprta 1. maja 1915, aprovizacijska pekarna pa je pričela delovati 10.1. 1916 (v zapisniku seje mestnega občinskega sveta 15. februarja 1915 piše sicer 10.1. 1921, kar je verjetno napaka zapisnikarja).³³

Mestni aprovizaciji je v decembru 1915 uspelo priskrbeti 20 vagonov moke (okoli 160.000 kg), ki jo je prodajala le v vojnih prodajalnah, in sicer samo po 1/4 kg na osebo.³⁴

Pomembno vlogo pri oskrbi delavstva je imelo tudi 1. ljubljansko delavsko konzumno društvo, ki je štelo 1200 članov oziroma z družinskimi člani vključenih delavcev 10000 ljudi. V Sp. Šiški je delovalo še drugo konzumno društvo, to je Konzumno društvo za Ljubljano in okolico.

Prvo ljubljansko delavsko konzumno društvo je oskrbovalo svoje člane, od teh jih je polovica pripadala tobačnemu delavstvu, z najpomembnejšimi življenjskimi potrebščinami, kot so moka, sladkor, mast, petrolej itd., po nižjih tovarniških cenah. Za svoje člane je mesečno potrebovalo 4 vagona žita, kar je ok. 8000 kg tedensko oziroma 1143 kg dnevno. Društvo se je v letu 1915 večkrat pritožilo na APOD. Dne 23.8. 1915 so dobili od mestne aprovizacije le 16 vreč moke, ki je glede na to, da je bilo mesto od 15. do 23.8. brez moke, pošla v enem dnevu. Vsaka od 1200 družin konzumnega društva, ki je štela od 7 do 12 družinskih članov, je dobila od teh 1600 kg le po 1 1/3 kg moke, iz česar je razvidno, da se je lakota vse bolj širila. V konzumnem društvu je bilo tudi veliko članov iz ljubljanske okolice (Moste, Štepanja vas, Šmartno, Črnuče, Zg. Šiška ...), ki so se oskrbovali prek društva, sedaj pa niso mogli dobiti moke ne z mestnimi krušnimi izkaznicami, ker niso bili ljubljanski meščani, domači trgovci pa so jih tudi odganjali, češ da imajo stalne odjemalce.

Mestna aprovizacija je skušala urediti preskrbo tudi tako, da je ljubljanske razpečevalce moke in tudi posestnike dodelila posameznim mlinom. Večina prebivalcev MOL-a je bila vezana na Mesesnelov (Vinčarjev) mlin na Viču. Barjani so bili vezani na mline v Iški vasi, Igu in na Škofljici, Sp. Šiška pa na mline v Tacnu.³⁵

Težave so nastopile tudi v oskrbi z drugim najpomembnejšim živilom – mlekom. Težave so bile še veliko večje, ker MOL ni imel lastne mestne mlekarne in je bil vezan na dovažanje mleka iz ljubljanske okolice, kjer je večino mleka rekvirirala vojaška oblast. MOL je potreboval več sto litrov mleka na dan v glavnem za siromake, bolnike, matere in otroke. Zaradi pomanjkanja pa je mestni magistrat aprila 1915 na okoliške mlekarske zadruge naslovil prošnjo za dobavo mleka, a so prihajali sami odklonilni odgovori zaradi vojaških rekvizicij.³⁶

³³ ZAL, Cod. III./73, lista 39, 75 in Cod. III./79, lista 37–38.

³⁴ ZAL, Cod. III./73, list 189 in Reg. I./1629–1630, list 740.

³⁵ ZAL, Reg. I./1629–1630, listi 736–740 in Reg. I./1628–1629, list 493.

³⁶ ZAL, Reg. I./1628–1629, listi 325–333.

Ljubljano je preskrbovala z mlekom tudi Mlekarska zveza iz Ljubljane, ki je ustanovila centralno mlekarno v javnem skladišču Krišper & Tomažič. Mestni magistrat ji je dovolil uporabo elektrike in vode po znižanih cenah. Vendar se ta Mlekarska zveza v času vojne ni spremenila v mestno mlekarno, čeprav si je zastavila za cilj, kot je sporočila 17.4. 1915 mestnemu magistratu, ustanoviti poseben kemično-bakteriološki laboratorij, pripravo otroškega mleka ter ustanavljanje zbiralnic mleka v ljubljanski okolici, s čimer bi preprečili, da bi posamezne kmečke žene in preprodajalke z manjšo količino mleka hodile v Ljubljano in bile zavedene »k zapeljivosti, da se mleko ponareja«.³⁷ Glavno opravilo Mlekarske zveze v tem času je ostalo še naprej hlajenje in pasteriziranje mleka, mestni občinski svet pa ji je na seji 16.7. 1915 dovolil postaviti na tržnici na Vodnikovem trgu stojnico za prodajo mleka s pogojem, da cena mleka ne sme preseči 24 vinarjev za 1 liter in da prodaja mleko, ki prihaja iz krajev, iz katerih se MOL do sedaj še ni oskrboval, skratka, da ne ovira prodajalk mleka iz ljubljanske okolice.³⁸ Namen Mlekarske zveze je bil namreč izriniti prodajalke mleka, ki so prihajale iz ljubljanske okolice, MOL pa se tem ni hotel zameriti, saj je večji del potreb po mleku kril prav iz te okolice. Pod to ljubljansko okolico so spadale vasi, ki jih je Ida Guštin v svojem članku o Preskrbi Ljubljane z mlekom, razdelila v tri pasove. Prvi pas predstavljajo vasi na Ljubljanskem polju in Barju, drugi pas vasi na Skaručenskem polju, okolici Medvod, Domžal in na južnem delu Barja (predvsem izanske vasi), v tretji pas pa spadajo vasi iz Sorškega polja, Kranjskega polja vse do Tržiča ter iz Cerkljanske in Kamniške ravnine.³⁹

Dnevna poraba mleka v Ljubljani bi leta 1915 v normalnih okoliščinah znašala okoli 15.000 litrov. Ob upoštevanju vojnih razmer, zlasti pa vojaških rekvizicij mleka v ljubljanski okolici, ter znižanja števila civilnega prebivalstva zaradi mobilizacije je bila poraba mleka v Ljubljani močno zmanjšana. Mestni magistrat je le s težavo zagotavljal potrebne količine mleka vsaj za otroke, bolnike ter noseče in doječe matere.⁴⁰

Ljubljano je oskrbovala z mlekom tudi mlekarna na Svetjah pri Medvodah, ki se je sicer imenovala Prva ljubljanska higienska mlekarna. Ta je imela v Ljubljani pred izbruhom vojne pet t.i. mlečnih pivnic ter eno prodajalno. Z mlekom pa je oskrbovala tudi hotele v Trstu, na Reki, v Puli in Opatiji, kjer je imela tudi mlečno pivnico. Na jadransko obalo je prodala 4/5 svoje proizvodnje mleka in mlečnih izdelkov. Z izbruhom vojne je morala zapreti mlečno pivnico v Opatiji, pa tudi štiri mlečne pivnice v Ljubljani. Mlekarna iz Svetij je pasterizirala in predelovala mleko iz okoliških vasi, kot so: Dol, Sora, Vaše, Goričane, Preska, Medvode, Verje in Pirniče. Dnevna predelava mleka pred vojno je znašala 3000 l, avgusta 1915 pa le še 540 l. Kot vzrok za takšen upad predelave mleka navaja mlekarna, da so kmetje zaradi splošne druginje druga živila raje prodali in mleko sami porabili, veliko krav-molznic so prodali zaradi visokih

³⁷ r.t., list 676.

³⁸ r.t., list 673.

³⁹ Ida Guštin. Preskrba Ljubljane z mlekom. Kronika slovenskih mest VI/1939 str. 254. V tem prispevku avtorica obravnava sicer razmere v 30. letih, vendar sem upoštevala, da se nanašajo tudi na tradicijo dovažanja mleka v Ljubljano, kar potrjuje tudi omemba teh krajev v pregledanih dokumentih.

⁴⁰ Ta podatek sem izračunala na podlagi dveh predpostavk, da je bila l. 1906 povprečna dnevna poraba mleka 10000 l (Marjan Drnovšek. Oris..., str. 230), l. 1939 pa 26276 l (Ida Guštin. Preskrba..., str. 254).

odkupnih cen, ali pa je krave rekvirirala vojska, ker je ostalega goveda že primanjkovalo. Mestni magistrat je s posredovanjem deželene vlade Mlekarni iz Svetij dovolil prodajati mleko po 32 vinarjev za 1 liter, ker bi morala sicer Mlekarna ob nižji ceni in ob velikih režijskih stroških prenehati obratovati, nakar bi bila Ljubljana z mlekom še slabše oskrbovana.⁴¹

Maja 1915 je deželna vlada na željo 5. etapnega armadnega poveljstva prepovedala izvoz živine in živil iz Kranjske, da bi tako zagotovila preskrbo armade. V juniju in juliju so za prehrano vojaštva na Kranjskem porabili 100 prašičev, za vojaštvo v Slavoniji 130 prašičev in za vojaštvo v Zagrebu okoli 70 prašičev, ki jih je vojaška oblast rekvirirala na Kranjskem.⁴²

Glede razmer na ljubljanskem sejmu z živino se je maja 1915 pritožila v imenu Mesarske zadruge Trgovska in obrtniška zbornica za Kranjsko. Pritožba se je nanašala na prekupčevalce in mešetarje, ki so živino pokupili, že preden je ta na sejem sploh prišla, ter jo nato sami na sejmišču še dražje prodajali in dvigovali cene. Ljubljanski mesarji so lahko tako na sejmu kupili živino šele iz »tretje roke«. Mestni tržni nadzornik Ribnikar je, da bi ugotovil dejanske razmere na sejmu, dne 20.6. 1915 sam nadziral potek sejma in zalotil več prekupčevalcev, ki jih je ovadil obrtnemu referatu mestnega magistrata. Sejmišče pa je poslej nadzorovala državna policija.⁴³

Poleg tega, da je bil že sam nakup goveje živine drag in meso v mesnicah še dražje, je govejo živino napadla še kuga na parkljih in gobcih in obseg čred močno zmanjšala. Kuga pa ni bila samo posledica vojnih razmer, saj je izbruhnila že tudi leta 1911, ko je bil zato prepovedan uvoz govedi iz Ogrske in Hrvaške. Veliko okuženih krajev pa je bilo tedaj tudi na Kranjskem, deželna vlada pa je prepovedala živinske sejme, med drugim tudi v Ljubljani.⁴⁴

K visokim cenam mesa je torej prispevalo večje povpraševanje od ponudbe, ki je bila okrnjena zaradi goveje kuge in vojaških prisilnih odkupov. Deželna vlada je zaradi goveje kuge tudi v drugi polovici leta 1915 prepovedala živinske sejme in kupovanje živine od hiše do hiše. Če so hoteli ljubljanski mesarji kupiti govejo živino, so morali na mestnem magistratu vložiti prošnjo za dovoljenje nakupa na deželno vlado. Od oktobra 1915 do januarja 1916 so ohranjene štiri takšne prošnje, v katerih je deželna vlada dovolila ljubljanskim mesarjem nakup goveje živine v političnih okrajih Kamnik, Kranj, Kočevje, Litija in Ljubljana-okolica, ki niso bila okužena s kugo.⁴⁵

Mestni magistrat je popisoval tudi zaloge živil zaradi morebitnih prisilnih odkupov. Decembra 1915 se je mestni občinski svet zahvalil magistratnemu komisarju Franu Šviglju in okrajnemu načelniku na Barju Franu Črnagoju za popisovanje zalog žita, krómpirja in sena na Barju.⁴⁶

Iz ohranjenih dokumentov je razvidno, da je MOL dopolnjeval svoje zaloge živil v letu 1915 tudi z rekvizicijami. Tako je na predlog mestnega magistrata deželna vlada

⁴¹ ZAL, Reg. I./1629–1630, lista 746–747.

⁴² ZAL, Reg. I./1628–1629, list 726.

⁴³ r.t., lista 681–682.

⁴⁴ r.t., list 267.

⁴⁵ ZAL, Reg. I./1629–1630, listi 766, 786–790, 801, 809.

⁴⁶ ZAL, Reg. I./1628–1629, list 442.

rekvirirala za MOL pri štirih tvrdkah (imena niso navedena) večje količine fižola.⁴⁷ Na prošnjo MOL-a pa je okrajni glavar Franc Schitnik opravil prisilni odkup krompirja v kranjskem okraju, za kar se mu je v imenu mestnega občinskega sveta in ljubljanskega prebivalstva zahvalil dr. I. Tavčar.⁴⁸ Krompirja je mestu primanjkovalo zaradi vojaških rekvizicij v ljubljanski okolici, kjer se je oskrboval tudi MOL. Na leto pa je MOL potreboval 800 vagonov krompirja.⁴⁹

Mestu je že v avgustu 1915 primanjkovalo tudi petroleja,⁵⁰ v juniju in juliju pa tudi sladkorja, ki ga je mestni aprovizaciji dobavljala Jadranska banka.⁵¹

Ljubljani je poleg tega primanjkovalo v decembru še drv. MOL je potreboval letno 30.000 m³ trdih in 7.000 m³ mehkih drv. Zasebniki in MOL so se sicer z drvni pravčasno oskrbeli, vendar je veliko teh drv zasegla vojaška oblast, še preden so jih uspeli prepeljati v mesto, npr. v sodnem okraju Ilirska Bistrica. MOL je imel nakupljeno večjo množino drv pri Polhovem Gradcu in pri Grosupljem, lahko pa bi jih dobil tudi pri graščini Turjak in v kočevskem okraju. Zaradi pomanjkanja delavcev in voz pa teh drv ni bilo mogoče spraviti v mesto. Delavce bi MOL sicer lahko dobil, če bi jim preskrbel vojaško privoljenje, da jim ni treba iti v vojsko, za kamor so bili potrjeni, kar pa je bilo nemogoče. Podobne težave z oskrbo z drvni je župan predvideval tudi za leto 1916.⁵²

Da bi vsaj delno ublažili pomanjkanje hrane, je mestni občinski svet na predlog APOD-a na seji 30.3. 1915 sklenil oddati vse razpoložljive mestne njive v obdelavo revnim družinam. Takšne parcele so bile v Sp. Šiški, za Bežigradom in za državnim kolodvorom v skupni izmeri 7 ha 45 a in 44 m², dobile pa naj bi jih revne družine v obliki brezplačnega zakupa v izmeri od 200 do 1000 m² na eno družino. Pridelek bi postal svobodna last družine. Če pa kakšna družina ne bi obdelala dodeljene parcele, bi mestni magistrat takoj in brez odpovedi le-to odvezel in izročil drugemu prosilcu, tudi bi se prepovedalo odkazane parcele dajati v podzakup. Župan dr. I. Tavčar je že na seji 20.4. 1915 poročal, da je oddal vse razpoložljive parcele v obdelavo in da se je na mestnem magistratu zglasilo veliko prosilcev.⁵³

Tako je mestni magistrat do maja povečal skupni obseg njiv, ki so jih obdelovale revne družine, na ok. 106.953 m². Njive so bile oddane za dve leti v brezplačen najem.

Mestni magistrat je vplival tudi na posamezne stranke, da so tisto zemljišče, ki ga niso mogle same obdelati, oddale v najem.⁵⁴ V tem smislu so bili napisani tudi dvojezični slovensko-nemški lepaki, ki jih je izdalo poljedelsko ministrstvo 14. februarja 1915. Poljedelski minister je pozival kmetovalce, naj niti košček zemlje ne ostane neobdelan, in priporočal, kaj naj kmetovalci sejejo in sadijo. Jaro pšenico in jaro rž je priporočal le tam, kjer so ugodne geografske razmere, kjer pa teh ni, naj bi sejali ječ-

⁴⁷ ZAL, Cod. III./73, lista 60-61.

⁴⁸ ZAL, Reg. I./1629-1630, list 803.

⁴⁹ r.t., list 738.

⁵⁰ ZAL, Reg. I./1629-1630, list 738.

⁵¹ ZAL, Reg. I./1628-1629, list 733.

⁵² ZAL, Reg. I./1629-1630, lista 849-850.

⁵³ ZAL, Cod. III./73, listi 63-65, 67-68.

⁵⁴ ZAL, Reg. I./2060, list 417.

men in oves ter fižol in grah. Za južne dele A-O je priporočal gojenje zgodnjega krompirja in zelenjave. Priporočal je varčevanje s semeni na tak način, da naj bi sejali s sejalnimi stroji. Priporočil je nadalje preoravanje travnikov v njive oziroma čim večjo omejitev pridelave živalske krme na račun pridelkov, pomembnih za človekovo prehrano. Ker je bil dovoz tujega olja prekinjen, je priporočil setev oljnih rastlin, kjer je bila primerna geografska lega, zlasti jaro ogrščico in jaro repico, za industrijske namene pa lan in konopljo, predvsem v Panonski nižini.⁵⁵ Lepake s takšno vsebino je mestni magistrat izobesil zlasti v tistih predelih MOL-a, kjer je bilo največ kmečkih posestnikov, to je v Sp. Šiški, na Barju in v Trnovskem predmestju.

Pri spomladanski setvi 1915 je primanjkovalo semenskega žita in semenskega krompirja. Poljedelsko ministrstvo je celo prepovedalo krmiti z žitom kokoši. Semenski krompir je žetvena komisija preskrbela ljubljanskim kmetom preko APOD-a, glede semenskega žita pa je MOL pozval deželni odbor in Kranjsko kmetijsko družbo, naj le-tega priskrbita tudi mestu.⁵⁶ Setev je bila kljub težavam uspešna. Dozorevajočo letino so čuvali poljski čuvaji. Pri žetvi in košnji je 5. armadno etapno poveljstvo ponudilo MOL-u prosto vojaštvo. Vojake so lahko najeli ljubljanski kmetovalci na mestnem magistratu vsak dan do 11^h dopoldne, že naslednji dan pa so jim prišli pomagat. Dnevno je bilo na razpolago le 30 mož in 6 konj brez opreme. Najetim vojakom in konjem je moral kmetovalce preskrbeti hrano. Za ljubljansko okolico, ki ni spadala v okvir MOL-a je vojske posredovalo okrajno glavarstvo v Ljubljani.⁵⁷ V septembru so ljubljanski kmetovalci uspešno spravljali krompir, želi ajdo in sejali ozimno žito.⁵⁸

Po spravi letine sta Urad za vojno pomoč pri ministrstvu za notranje zadeve in Poljedelska družba na Dunaju priporočala prirejanje velikih agrarnih zborovanj po državi, ki so se lahko pokrivale z žetvenimi slavnostmi in drugimi šegami in navadami prebivalcev A-O ob spravi letine. Tako naj bi vojaškim nasprotnikom A-O predstavili moč in uspeh poljedelske produkcije in neuspeh nasprotnikovega izstradalnega načrta, ki ga je hotel uresničiti z blokadami.

Na Dunaju je agrarno zborovanje priredila Poljedelska družba 4. sept. 1915. Na zborovanjih naj bi prodajali znak zlatega klasa, ki je imel na listu izpisan verz pesnika Kernstocka »Zlati klas, reši nas! 1915«. Znake z napisi v nemškem, češkem, poljskem, slovenskem, hrvaškem, romunskem, rutenskem (rusinskem) in italijanskem jeziku so prodajali po 30 vinarjev. Čisti dobiček od prodaje je bil namenjen vojni oskrbi in pospeševanju poljedelstva v posameznih deželah; podeljevali so stipendije sinovom padlih vojakov in kmetovalcev, ki so postali vojni invalidi, za izobraževanje v kmetijskih srednjih šolah. Ljubljancane je o akciji zlatega klasa obvestil po naročilu deželne vlade mestni magistrat preko časopisov Slovenski narod in Slovenec ter s pozivom župnikom, naj pri mašah pozivajo ljudi h kupovanju zlatega klasa. Kranjska kmetijska družba pa je v decembru pripravljala takšno zborovanje v Ljubljani.⁵⁹

⁵⁵ ZAL, Reg. I./2063, list 534.

⁵⁶ ZAL, Reg. I./2060, lista 322-323.

⁵⁷ r.t., list 469.

⁵⁸ ZAL, Reg. I./1628-1629, list 438.

⁵⁹ ZAL, Reg. I./2060, listi 697-699.

Preskrba Ljubljane z živili v letu 1916

Nadaljevanje pozicijske vojne in posledice blokade se se kazale tudi v gospodarstvu in s tem tudi v prehrabnih razmerah v A-O. Nadaljevalo se je strogo varčevanje s hrano, kar se je odražalo v kontingentnih pošiljkah hrane po državi. Pomanjkajna živil ni odpravila tudi osvojitev Romunije v novembru in decembru 1916, ko sta Nemčija in A-O nekoliko izboljšali preskrbo z romunskim žitom in nafto. Varčevanje, pomanjkanje in draginja s hrano je vse več ljudi silila v lakoto, ki se je v naslednjih letih vojne in nekaj mesecev po njej še stopnjevala.

V okviru ministrstva za prehrano je deloval na Dunaju poseben Urad za ljudsko prehrano, ki je po kontingentnem ključu delil važnejša živila po deželah. To pomeni, da so za Ljubljano glede na število prebivalcev vnaprej določili količino določenega živila, ki ga je nato mesto prejelo. Že leta 1915 so razdeljevanje moke, mesa in sladkorja nadzorovali državni uradi oziroma t.i. vojne centrale (Kriegszentralen), ki so bile institucije z državnopravnim statusom.

Leta 1916 je država pomembnejše življenske potrebščine rekvirirala (zasegla) in prevzela njihovo razdeljevanje. S tem ukrepom je bilo za državo in vojsko pomembno blago izročeno »pod nadzor« ali »pod zaporo«, kar pomeni, da je bilo vzeto iz svobodne trgovine in je bilo prepovedano oz. tihotapsko blago. Tihotapcem, ki so hoteli takšno blago na ljubljanski tržnici še naprej prodajati, ga je zaplenila mestna tržna straža ali pa policija. Policijsko ravnateljstvo s policijskimi stražnicami pa je bilo med drugim zadolženo tudi za nadzor železniških postaj, kjer je lahko zaplenilo veliko blaga, izročnega »pod zaporo« tako branjevcem, ki niso upoštevali državnih ukrepov, kot tudi takim, ki so hoteli blago (ki je bilo izročeno »pod zaporo« ali pa tudi ne) odpeljati iz Ljubljane brez ustreznih transportnih dovoljenj mestnega magistrata. Transportna dovoljenja so izdajala tudi okrajna glavarstva. Svobodna trgovina je torej povsem zamrla, saj so lahko mestne in policijske oblasti zasegle tudi živila, ki niso bila »pod zaporo«, kot npr. kava, ter hotele tako obvarovati domače prebivalstvo pred lakoto.

V okviru Urada za ljudsko prehrano je v letu 1916 nastalo še nekaj novih vojnih central, ki so bile zadolžene za izvajanje razdeljevanja živil po kontingentnem ključu po posameznih deželah. Tako so delovale na Dunaju npr.:

- Centrala za sladkor
- Centrala za maščobo
- Centrala za petrolej
- Centrala z krmo (za živali)
- Zavod za promet z žitom v času vojne
- Zavod za preskrbo s sočivjem in sadjem itd.

Ministrstvo za javna dela pa je urejalo preskrbo z drvini in premogom. Po navodilih kranjske deželne vlade so načrte za prodajo življenskih potrebščin na drobno izdelala okrajna glavarstva, v Ljubljani pa mestni magistrat. Določil je še posebno vestne in zanesljive trgovce, ki so prodajali življenske potrebščine (ki jih je primanjkovalo), na drobno strankam le na živilske izkaznice, na posebne nakaznice pa kasneje tudi

premog in petrolej. V Ljubljani je delovala tudi Podružnica vojnožitnega prometnega zavoda za vojvodino Kranjsko, prek katere je dobila mestna aprovizacija večino moke in žita, manjše količine pa tudi od Vojne zveze, Gospodarske zveze in Kranjske aprovizacijske družbe. Podružnica vojnožitnega prometnega zavoda je razpečevala tudi krompir in fižol, potem ko sta ti dve živili prišli »pod zaporo«. Sladkorna centrala je nakazovala Ljubljani pripadajoče kontingente sladkorja Jadranski banki kot neke vrste grosističnemu trgovinskemu podjetju, ki je nato sladkor odmerila za prodajo na drobno ljubljanskim trgovcem in obrtnikom po načrtih mestnega magistrata. Monopol za nakup in prodajo živine je imelo Kranjsko deželno mesto za dobavo klavne živine, imenovano tudi Vnovčevalnica za živino in mast. Potrebe po mesu je MOL kril v glavnem s pomočjo zasebnih mesarjev in Vnovčevalnice za živino in mast, ki je imela svoje mesnice. Zasebni mesarji in Vnovčevalnica pa so živino kupovali na Kranjskem. Poleg tega je imela Kranjska v živinoreji tudi viške, saj je morala državi oddati določeno število govedi in zlasti prašičev iz Dolenjske.

V okviru Kranjske aprovizacijske družbe pa je delovalo tudi Deželno mesto za sočivje in sadje kot podružnica Poslovalnice za sočivje in sadje na Dunaju (GEOS), ki je imala v Lipah na Ljubljanskem barju v najemu posestvo.

Na seji mestnega občinskega sveta 2. maja je podžupan in obenem načelnik APOD-a dr. Karel Triller poročal, da se je mestna aprovizacija iz neznatnih začetkov razvila v največje tovrstno podjetje cele Kranjske. Tudi materialni uspeh aprovizacije je bil ugoden. Za pomoč mestni aprovizaciji je izrekel zahvalo tudi deželni vladi in dodal, da mestna aprovizacija predstavlja področje, kjer so vse štiri stranke, zastopane v mestnem občinskem svetu (SLS, NNS, JSDS in Nemška stranka), složno sodelovale.⁶⁰

Strogi varčevalni ukrepi in pomanjkanje živil so zlasti najrevnejše sloje ljubljanskega prebivalstva silili v lakoto. Poleg tega, da je živil primanjkovalo, so bila tudi tako draga, da si jih marsikdo ni mogel več privoščiti. Zato sta župan dr. I. Tavčar in APOD v marcu tega leta zasnovala posebno akcijo za prehrano revnih slojev ljubljanskega prebivalstva po zgledu Innsbrucka, ki je prvo zasnovalo takšno akcijo. Najrevnejšim Ljubljančanom mestna aprovizacija od začetka vojne pa do marca 1916 ni dala nobene izredne pomoči. Župan se je za takšno akcijo odločil iz spoznanja, da je pri delu ljubljanskega prebivalstva pomanjkanje tako veliko, da od aprila do avgusta, to je do nove žetve, ne bodo mogli živeti brez izdatne pomoči. Takšne podpore naj bi bili v prvi vrsti deležni brezposelni, družine z majhnimi dohodki in veliko otroki in družine z bolniki. S plačo 100 kron mesečno se namreč ni dalo preživeti. Na županov predlog so pošiljali sezname pomoči potrebnih družin šolska vodstva, mestni župniki, vodstvi obeh konzumnih društev, oskrbniki ubogih v ljubljanskih župnijah in vodstvo Vincencijeve družbe dnevnih zavetišč. Kataster revnih družin, ki naj bi bile deležne izredne pomoči mestne aprovizacije, pa je izdelala komisija, sestavljena iz dveh občinskih svetnikov iz treh strank, in sicer:

1. iz NNS – dr. Karel Triller in Anton Likozar,

⁶⁰ ZAL, Cod. III./74, lista 62–63 in Pirre Renouvin. Evropska kriza..., str. 300–313.

2. iz SLS – Janko Kregar in Ivan Kregar ter

3. iz Nemške stanke – Kamilo Pammer in Ferdinand Staudacher.

Brez zastopstva je torej ostala JSDS, ki bi kot zastopnica delavcev, med katerimi je bilo največ revnih in brezposelnih, vsekakor morala biti.

Na podlagi županovega predloga je APOD ustanovil pri mestnem knjigovodstvu poseben fond, imenovan »Prehrana revnih slojev«. V ta fond je APOD prispeval iz aprovizacijskega sklada 30.000 kron, mesto samo pa še nadaljnjih 20.000 kron. Ker bi za prehrano revnih slojev potrebovali za pet mesecev vsaj 100.000 kron, je župan apeliral na deželno vlado, deželni odbor, na banke in tudi na premožnejše Ljubljancane, naj prispevajo v ta fond. S privoljenjem deželne vlade je mestna aprovizacija uvedla tudi prostovoljni davek na krušne karte, ki je znašal 10 vinarjev. V juniju in juliju je ta prostovoljni davek, ki so ga zbirale krušne komisije ob izdajanju krušnih izkaznic, prinesel 2700 kron. Do julija se je v fond za prehrano revnih slojev steklo že 70.000 kron, in sicer je MOL skupno daroval 50.000 kron, dežela Kranjska 5000 kron ter banke, javna združenja in posamezni dobrotniki 15.000 kron. Mesečno so znašali stroški akcije od 16.000 do 20.000 kron, v letu 1916 pa 100.000 kron.

Akcija je v juliju zajela okoli 800 družin, poleg tega pa je mestna aprovizacija ustanovila v ta namen še t.i. vojno kuhinjo. Pomoč revnim družinam je potekala v obliki prodaje živil po znižanih cenah v posebni vojni prodajalni. Od vsakega živila, ki ga je dobila mestna aprovizacija, naj bi del prodali revnim družinam po znižanih cenah. Akcija torej ni bila organizirana na širši podlagi in ni obsegala vseh revnejših ljubljanskih rodbin, ker bi MOL v tem primeru za pokritje stroškov potreboval pol milijona kron.⁶¹

Načelnik APOD-a dr. Karel Triller si je prizadeval povečati kontingent moke in doseči redno dobavo živil za Ljubljano. Pri svojih prizadevanjih pa je na Dunaju dosegel le delne uspehe, saj se mu je za januar posrečilo dobiti le nekaj krmil za živali.⁶² Prebivalstvo je tako še vedno dobivalo skopo odmerjene količine moke in kruha s krušnimi izkaznicami. Da bi preprečili večjo porabo moke in kruha, kot je bilo dovoljeno, so morali vsi ljubljanski hišni posestniki sestaviti t.i. hišne pole, kamor so vpi-sovali najemnike stanovanj v svojih hišah. Na podlagi teh seznamov je mestni magistrat izdelal centralni kataster krušnih izkaznic, ki so jih razdeljevale krušne komisije.⁶³

Na področju MOL-a je delovalo deset krušnih komisij. V vsakem ljubljanskem okraju (po l. 1914 sta nastala še dva nova okraja (VIII. in IX.), tako da so bili po podatkih za leto 1923 okraji Barje, Sp. Šiška, Vodmat, Št. Jakob, Trnovo, notranje mesto, Poljane in Kolizejski ter Šentpeterski okraj) je poslovala po ena komisija s posebnim načelnikom.⁶⁴

⁶¹ ZAL, Reg. I./1629–1630, listi 148–158, 203.

⁶² ZAL, Cod. III./74, list 19.

⁶³ ZAL, Reg. I./1631, listi 154, 571–572.

⁶⁴ ZAL, Reg. I./1629–1630, listi 542–543, 557, 598, Kronika slovenskih mest II/1935, str. 247 in ZAL, Reg. I./1633, LIST 777. Kot V. je npr. delovala krušna komisija v gostilni Gorše pri Novem svetu na Gosposvetski cesti, VII. je bila v Sp. Šiški, IX. je poslovala vsak drugi petek v Češnovarjevem gostilniškem paviljonu na Dolenjski cesti, kot X. pa je delovala osrednja krušna komisija pri mestnem magistratu. Podatek z dne 3.1. 1920 pa omenja delovanje X. krušne komisije na Viču. Občina Vič v tem času še ni spadala v okvir MOL-a, saj se je inkorporacija primestnih občin Zg. Šiške, Viča, Ježice–Stožic, Most, Dobrunja, Vodmata in

Poleg že omenjenega vojaštva mestna aprovizacija tudi ni oskrbovala železničarjev, za katere je skrbela železniška uprava.⁶⁵

Zaradi pomanjkanja moke deželna vlada v letu 1916 ni več dovoljevala izjem glede prejemanja bele pšenične moke. Prošnje za prejemanje take moke so morali namreč prosilci prek mestnega magistrata vlagati na deželno vlado. O rešenih prošnjah pa je mestni magistrat obveščal prosilce, tako je v obvestilu na zavrjeno prošnjo železniškega vratarja z dne 14.7. magistratni svetnik Evgen Lah zapisal, da naj »vsaka stranka gleda na to, da v svojem gospodinjstvu shaja s tem, kar se ji sme in mora nuditi«. ⁶⁶

Zaradi pomanjkanja kruha je deželna vlada oktobra prepovedala prodajo oziroma strežbo kruha v kavarnah in gostilnah. Prošnje, da bi posamezni gostilničarji in kavararji smeli še nadalje streči kruh gostom, pa je zavrnila.⁶⁷

Mestna aprovizacija je dopolnjevala svoje zaloge tudi iz zaplemb tihotapcem. Policijski nadzornik je tako 19. julija na južnem kolodvoru zaplenil neki Primorki iz sežanskega okraja 300 kg moke, in to 100 kg bele in 200 kg koruzne. Moko je ta Primorka kupila s krušnimi izkaznicami mestne aprovizacije, ki jih je dobila v zameno za kavo in pri kmetih. Zaplenjeno moko je prevzela mestna aprovizacija, ki jo je tej Primorki plačala po maksimalni ceni, to je 66 vinarjev za 1 kg bele moke in 54 vinarjev za 1 kg koruzne. Branjevko, pri kateri je Primorka shranila moko, pa je mestni magistrat, v čigar pristojnost so spadali tudi prestopki tržnega reda, obsodil na globo 20 kron, ki jo je branjevaka tudi plačala.⁶⁸

Strogo varčevanje je bilo leta 1916 uvedeno tudi v preskrbi z mesom, saj se v tem letu omenjajo t.i. brezmesni dnevi, ko so morale biti mesnice zaprte in se mesa ni dalo kupiti.⁶⁹ Tudi za meso na brezmesne dneve so lahko prosilci vlagali prošnje pri mestnem magistratu na deželno vlado. Seveda so morali navesti tehten razlog in priložiti zdravniško spričevalo. Izjeme so dovoljevali le pri bolnikih, ki so preživeli hude bolezni ali pa bili težki bolniki kot npr. bolniki s poapnenjem žil, srčnimi hibami, po možganski krvavitvi, s trebušnim legarjem, s kroničnim črevesnim in trebušnim katarjem itd.⁷⁰

Kljub tolikšnemu pomanjkanju mesa pa so lahko okrajna glavarstva glede na odlok deželne vlade z dne 21.5. 1916 izdajala v posameznih primerih živinske potne liste za izvoz klavne živine prek meja Kranjske. S Kranjske so v tem času v ostale avstrijske kronovine izvažali predvsem prašiče.⁷¹

Ljubljana je potrebovala za preskrbo civilnega prebivalstva tedensko 60 glav goveda in 120 telet. Število v mestni klavnici zaklane živine v letu 1916 pa je znašalo:

Štepanje vasi izvršila šele 1. 1935. Viški občinski odborniki pa so se na seji 9. novembra 1921 odločili, naj viški župan zaradi kritičnih razmer pri aprovizaciji občine Vič, stopi v zvezo z mestno aprovizacijo in če je mogoče, viško aprovizacijo inkorporira v mestno.

⁶⁵ ZAL, LJU, občina Vič/17 Sejni zapisniki občinskega odbora 1905–1935, str. 74 in Reg. I./1631, list 669.

⁶⁶ ZAL, Reg. I./1629–1630, lista 146, 517.

⁶⁷ r.t., list 622.

⁶⁸ r.t., list 551.

⁶⁹ Kateri dnevi so bili poleg petka brezmesni, se iz pregledanih dokumentov ni dalo ugotoviti.

⁷⁰ ZAL, Reg. I./1629–1630, lista 565–566.

⁷¹ r.t., lista 522–523.

1. v prvi polovici 1916 so v mestni klavnici zaklali:

A. za vojaštvo:	1683 govedi
	7186 prašičev
	16 telet
B. za civilno prebivalstvo:	1713 govedi
	2919 prašičev
	1777 telet

2. v drugi polovici 1916 pa za:

A. vojaštvo:	2166 govedi	
	4240 prašičev	
	1230 koštrunov	
B. civilno prebivalstvo:	1004 govedi	1536 koštrunov
	5668 prašičev	57 kozličev
	3551 telet	248 konj. ⁷²

V prvi polovici 1916 so torej za MOL zaklali na teden okoli 66 govedi, 68 telet in 112 prašičev, v drugi polovici tega leta pa le okoli 39 govedi, 137 telet, 218 prašičev, 59 koštrunov, 2 kozliča in 10 konj. Pri konjih gre za ranjene vojaške konje, ker v poročilih mestne klavnice za čas v letu 1914 pred izbruhom vojne ni navedb o količini zaklanih konj. Preskrba z govejim mesom je bila v prvi polovici 1916 v primerjavi z drugo polovico tega leta boljša, vendar pa moramo v drugi polovici leta 1916 upoštevati tudi večjo količino prašičjega, ovčjega, kozjega in konjskega mesa, ki naj bi delno pokrili potrebe po govejem mesu.

Direktorij mestne klavnice pa je kljub velikim potrebam po mesu odklonil prošnjo Mesarske zadruge iz Ljubljane za dovoljenje, da bi se lahko klalo tudi ob nedeljah in praznikih.⁷³ Poleg tega je klavnična ledarna komaj še zmogla kriti potrebe klavnice same, zasebnih mesarjev, ki so klali v mestni klavnici, drugih obrtnikov, ki so najemali ledeniške prostore in še vojaštva glede na to, da se je gradnja nove ledarne v letu 1916 ustavila. Veliki pa so bili tudi stroški za led, ki ga je ledarna dobivala vsak drugi dan iz Trsta, in sicer en vagon ledu po 4 K za 100 kg od tvrdke baron Ritter.⁷⁴ Mestna klavnica je vojaštvu nudila tudi ugodnosti, saj mu je od 1. novembra znižala klavniške pristojbine pri govedu na 3 K in pri prašičih na 1 K.⁷⁵

Tudi za leto 1916 lahko trdimo enako kot za leto 1915, da je namreč preskrba Ljubljane trpela predvsem zaradi vojaških rekvizicij.

Sladkor je mestna aprovizacija prodajala le na sladkorne izkaznice. Deželna vlada je 3. februarja 1916 izdala na podlagi razpisa ministrstva za trgovino z dne 26. februarja 1916 (to pa je bilo izdano na podlagi cesarske naredbe z dne 7.8. 1915) razglas o popisovanju zalog sladkorja po stanju 25. februarja 1916 zaradi morebitnih rekvizicij. V roku treh dni po 25. februarju so morali naznaniti zaloge sladkorja občinskim predstojništvom (v Ljubljani mestnemu magistratu) vsi industrijski in obrtni obrati,

⁷² r.t., listi 514, 53-54.

⁷³ ZAL, Cod. III./74, lista 103-104.

⁷⁴ r.t., list 77.

⁷⁵ r.t., list 164.

ki so potrebovali pri svoji proizvodnji sladkor – to so bili izdelovalci slaščic, bonbov, kandijev, čokolade, sadnih konzerv, marmelade, sadnih sokov ter kavinih in čajnih surogatov. Sladkor so morale naznaniti še trgovine na debelo in drobno ter z mešanim blagom, nadalje konzumna društva, železniška, pristaniška in špedicijska skladišča. Iz popisovanja so bila izvzeta le gospodinjstva. Vsak, ki bi zaloge sladkorja zatajil, bi bil kaznovan s strogim zaporom od enega meseca do enega leta ali na globo 20.000 K. Kdor pa ne bi oddal popisnice pravočasno ali navedel napačne odgovore, bi bil lahko kaznovan z zaporom do treh mesecev ali z globo 2.000 K. Z izrekom obsodbe bi lahko storilčeve zaloge sladkorja zasegli v korist države, ali pa bi mu celo odvzeli obrtno pravico.

Do 21. marca mestnemu magistratu še 28 strank ni naznanilo zalog. Pri tem je šlo za 19 gostiln, 1 žganjekuho, 7 trgovin z mešanim blagom in 1 špecerijo. Po ohranjenih podatkih je mestni magistrat kazensko postopal proti trem gostilničarjem, ki niso naznanili zalog sladkorja in pri tem izrekel globe, ki so znašale 2 ter 30 in 50 K, ki so jih kršilci brez ugovorov plačali mestni blagajni.⁷⁶

Pri prodaji sladkorja pa so se dogajale tudi razne nepravilnosti, kot npr. prodaja sladkorja brez sladkornih izkaznic, s čimer so trgovci kršili varčevalne ukrepe. Zato je mestni magistrat 14.4. 1916, ponovno opozoril, da se bo prodaja sladkorja brez izkaznic strogo kaznovala, kaznovana pa bosta kupec in prodajalec. Vsi prodajalci sladkorja pa so morali v svojih lokalih izobesiti napis »Prodaja sladkorja dovoljena le proti sladkornim kartam.« Kazen je pretiła tudi trgovcem, ki takšnega napisa ne bi izobesili.⁷⁷

Sladkor je dežela Kranjska dobivala po kontingentnem ključu, dobavljala pa ga je Sladkorna centrala z Dunaja. Mestni magistrat v Ljubljani in okrajna glavarstva so za posamezne pošiljke sladkorja izdajala posameznim trgovcem t.i. prejemnice za sladkor. Ti trgovci pa so sladkor razprodali na drobno strankam. Novembra je Sladkorna centrala opozorila deželno vlado, da posamezni župani na Kranjskem izdajajo prejemnice za sladkor, kar »in bianco«, tako da lahko vsak trgovec napiše ustrezno količino sladkorja. Pri tem je Sladkorna centrala omenila Ilirsko Bistrico. Posledica takšnega poslovanja je bila, da je imela Sladkorna centrala že novembra nakazanega po prejemnicah 50 do 60 vagonov več sladkorja, kot je znašal letoletni kontingent sladkorja za celo Kranjsko. Sladkorna centrala je tudi omenila, da so na Kranjskem glede izdajanja prejemnic za sladkor trgovcem, pravilno poslovali le mestni magistrat v Ljubljani in okrajni glavarstvi v Kranju in Ljubljani.⁷⁸

Zaradi pomanjkanja maščobe so uvedli tudi izkaznice za maščobe. V državnem merilu je za preskrbo z mastjo skrbela Maščobna centrala na Dunaju. Pomanjkanje maščobe je spodbudilo k nečednim poslom tudi razne špekulante. V Slovencu so npr. objavili 12. oktobra 1916 oglas Razpošiljalnice Ivana Ureka z Mestnega trga 13, ki priporoča nakup »morskega mahu«, iz katerega si lahko vsak posameznik izdela olje, ki se od pravega prav v ničemer ne razlikuje. Kupilo pa se je lahko po najmanj šest

⁷⁶ ZAL, Reg. I./1629–1630, listi 85–105.

⁷⁷ ZAL, Reg. I./1629–1630, list 495.

⁷⁸ r.t., listi 560–562.

zavitkov morskega prahu, in sicer 1 zavitek po 1 krono. Mestni magistrat je bil prepričan, da gre za goljufijo, ker v nasprotnem primeru ne bi bilo nikakršnega pomanjkanja olja, zato je primer »olja iz morskega mahu« izročil policijskemu ravnateljstvu, v čigar pristojnost so spadali tudi prestopki, kot so goljufije oz. ponarejanje živil.⁷⁹

Mestni magistrat je 16.8. 1916 glede na odredbo poljedelskega in vojnega ministrstva izdal razglas, da naj kmetje takoj prično nabirati kokoljevo seme za izdelavo olja. Med žitom raste namreč kot plevel tudi kokolj, ogrščica (*sinapis nigra*) in gorščica (*raphanus raphanistrum*). To plevelno seme naj bi kmetje pobrali in očistili žito ter ga prodali Vojnožitnemu prometnemu zavodu, ki bi ga takoj posredovalo vojnemu ministrstvu.⁸⁰ Ta nadomestek za olje je le eden številnih nadomestkov v času vojne. Leta 1918 so delali namreč tudi obleko iz kopriv in papirja.⁸¹

V letu 1916 je prišel »pod zaporo« tudi fižol. Tako je 22.6. zaplenil tržni nadzornik na tržnici 120 kg fižola, ki ga je hotel prodati neki branjevec iz Ribč v kamniškem okraju. Kljub prepovedi svodobne trgovine pa je kupčija cvetela, in sicer na ljubljanskih ulicah, kjer jo mestno tržno nadzorstvo ni moglo povsem zatreti, ker je imelo premalo tržnih stražnikov. V decembru je mestno tržno nadzorstvo poostrilo nadzor, saj se je balo, da bi iz Ljubljane izvažali tudi fižol, ki ga je mestna aprovizacija dobila po kontingentnem ključu prek Podružnice vojnožitnega prometnega zavoda v Ljubljani.⁸²

Svobodna trgovina med posameznimi deli A–O je skoraj povsem zamrla. Ljubljanski trgovec Avgust Tomažič je za Tvrdko Iv. A. Hartmann v Ljubljani kupil 9.3. 20 vreč kave v Gradcu in 29.3. še 25 vreč kave v Welsu, in sicer za preskrbo ljubljanskega prebivalstva. Kave je namreč v Ljubljani močno primanjkovalo, saj so bili na mestne zaloge vezani tudi primestni prebivalci. Zaradi ministrske naredbe z dne 8.3. 1916 pa A. Tomažič ni mogel več prepeljati kupljene kave v Ljubljano brez dovoljenja štajerskega in gornjeavstrijskega namestništva. Vendar sta kljub uradnemu priporočilu mestnega magistrata iz Ljubljane, da je kava za preskrbo Ljubljane in Kranjske nujno potrebna, izvoz kave iz Gradca in Welsa odklonili.⁸³

V skladu z določilom deželne vlade z dne 6.4. 1916 mestni magistrat zaradi pomanjkanja ni dovolil izvoza kave iz Ljubljane.⁸⁴

Podobno se je zgodilo tudi ljubljanski tvrdki Krisper Coloniale, ki je kupila na Reki 100 centov kave za aprovizacijo Kranjske, mestni magistrat na Reki pa ji v skladu z obstoječimi predpisi ni hotel izdati izvoznega dovoljenja kljub posredovanju ljubljanskega mestnega magistrata.⁸⁵

Za spomladansko setev leta 1916 je primanjkovalo semen. Vsega zemljišča za setev in obdelovanje je bilo v MOL-u 25 %, poljska dela pa je nadzirala žetvena komisija. Kmetom na območju MOL-a je primanjkovalo za spomladansko setev do 50 %

⁷⁹ r.t., lista 601–602.

⁸⁰ ZAL, Reg. I./1628–1629, list 454.

⁸¹ Lojze Slanovec, Lj. kronika. Kronika slov. mest I/1934., str.64.

⁸² ZAL, Reg. I./1629–1630, lista 131, 659.

⁸³ r.t., listi 463–472.

⁸⁴ r.t., lista 486–487.

⁸⁵ r.t., list 496.

semenskega krompirja, 80 % semenskega ovsa, 90 % semenskega ječmena, ki je l. 1915 na Barju zelo slabo obrodil, 70 % semenske ajde, ki jo je leta 1915 v Sp. Šiški uničila toča. Koruze in prosa se je na območju MOL-a le malo sejalo, potrebovali pa so še 70 % jare semenske rži in 30 % semenskega fižola. Po izračunih naj bi primanjkovalo še 50 % delovnih moči in od 25 do 30 % vprežne živine. Zaradi pomanjkanja volov in rekvizicij so na Barju za vprego uporabljali krave. MOL-u pa je za poljedelska dela znova ponudilo pomoč 5. etapno armadno poveljstvo, in to vojake ter vprežno živino z vozovi.

Za dobavo semen so se morali ljubljanski posestniki obrniti na Podružnico vojnno-žitnega prometnega zavoda, ki je nato posredovala pri centrali Vojnožitnega prometnega zavoda na Dunaju. Kljub pomanjkanju semen je ljubljanskim posestnikom uspelo setev zadovoljivo opraviti, razen jare pšenice, rži in ječmena, ki jih zaradi deževja niso utegnili posejati v nameravani količini.

Pri košnji, ki se je pričela junija, so se na mestnem magistratu zglasili številni ljubljanski kmečki posestniki za vojaško pomoč. S posredovanjem vojaške uprave in mestnega magistrata je do 10.6. pomagalo pri košnji ljubljanskim posestnikom že 114 vojakov-koscev, za spravilo sena pa je dala vojaška uprava na razpolago tudi več vojaških voz z vprego.

Glede na cesarsko naredbo z dne 11.6. 1916 in po odredbi deželne vlade, je mestni magistrat 31.7. obvestil ljubljanske kmečke posestnike, da v nasprotju z letom 1915, ko so lahko od julija do oktobra žito svobodno prodajali, v letu 1916 takšna določila ne veljajo več. Po preteku 14 dni od končane mlačve so morali brez posebnega poziva predati zaloge žita, ki jih niso potrebovali za domačo uporabo, Podružnici vojnnožitnega prometnega zavoda. Za zamudo ali opustitev prodaje je grozila stroga kazen.⁸⁶

Pridelek ljubljanskih kmečkih posestnikov je bil razmeroma skromen, saj so ves pridelek porabili v glavnem doma, Podružnici vojnnožitnega prometnega zavoda pa so ga oddali le manjše količine. Manjše količine živil »pod zaporo« so verjetno prodali tudi na skrivaj (glede na trgovske stike med ljubljanskimi meščani in kmečkimi posestniki še od prej). MOL je bil torej glede preskrbe z živili v glavnem vezan na kontingente, ki so jih pošiljale dunajske centrale.

Kljub temu da je primanjkovalo vse več živil (mesa, maščobe, olja, sladkorja, kave ...), pa je načelnik APOD-a dr. Karel Triller na seji mestnega občinskega sveta 19. septembra dejal, da bo treba porabo še omejiti, vendar še ni razlogov za razburjanje in da naj občinski svetniki na prebivalstvo delujejo pomirjevalno.⁸⁷ Že na seji 28. novembra pa je izrazil, da je preskrba MOL-a res nezadostna in pomanjkljiva in da je Ljubljana tik pred lakoto. Mesto ni dobilo obljubljenih količin krompirja in fižola, primanjkovalo pa je tudi mleka. Poleg tega je Maščobna centrala na Dunaju zaplenila mestni aprovizaciji loj, ki ga je ta zbrala v mestni klavnici. Kritika je letela v glavnem na dunajske centrale, ki na škodo Ljubljane oskrbujejo Trst. S Kranjske naj bi (namesto v Ljubljano) izvažali v Trst razne pridelke, mleko iz Škofje Loke pa na Reko. Mestni občinski svet je soglasno sprejel županov protest proti zatiranju Ljubljane v korist Tr-

⁸⁶ ZAL, Reg. I./1628-1629, list 450 in Reg. I./2063, listi 561, 567, 579 in 585.

⁸⁷ ZAL, Cod. III./74, list 150.

sta in pooblastil župana, naj se z vsemi sredstvi upre zaplembi loja s stani Maščobne centrale.⁸⁸

Preskrba Ljubljane z živili v letu 1917

Pomanjkanje in varčevanje z živili je bilo tudi v letu 1917. Poleg tega pa so se zaostrovali še gospodarski in nacionalni problemi. Na Ogrskem je kmetijstvo kljub vojni še vedno dovolj proizvajalo, tako da je preskrba potekala nemoteno in tudi večje lakote ni bilo. Še vedno pa ni hotela deliti svojih zalog hrane z avstrijskimi deželami oziroma je pošiljala le skopo odmerjene pošiljke, čeprav bi lahko glede na svoje zaloge pošiljala tudi večje kontingente hrane.

Mestna aprovizacija je nadaljevala s preskrbo revnih slojev. Iz aprovizijskega fonda je mestni občinski svet za prehrano revnih v letu 1917 določil nadaljnjih 100.000 kron, župan pa je ponovno poslal pozive bankam in drugim organizacijam za dobrodelne prispevke pri tej akciji.

Mestna aprovizacija ni več dobivala od central za živila na Dunaju niti pripadajočih in obljubljenih kontingentov živil. Mestni občinski svet je za dobo do prihodnjega spravila letine krompirja, z vso odločnostjo zahteval Ljubljani pripadajoči kontingent 800 vagonov krompirja in o tem obvestil tudi ministra za javna dela.⁸⁹

V decembru se je preskrba še poslabšala. APOD je na seji mestnega občinskega sveta 18. decembra poročal, da je takšnega položaja kriv birokratizem, »ki se je tudi to pot, kakor vedno, pokazal v svoji popolni nezmožnosti in – milo rečeno – v svoji naravnost neprekosljivi indolenci.«

Mestni aprovizaciji je primanjkovalo masti, krompirja, mleka in sladkorja. Edino moke je bilo dovolj, ki jo je mestni aprovizaciji dobavila Podružnica vojnožitnega prometnega zavoda. Vendar pa mestna aprovizacija kljub osebni intervenciji načelnika APOD-a dr. Karla Trillerja na Dunaju, ni dobila nič bele moke, ki so jo do tedaj lahko dobivale doječe matere, otroci in bolniki.

Krompirja je imela mestna aprovizacija le še do srede januarja 1918. Pošiljke krompirja je namreč MOL dobival prek rekvizicij, ki so jih izvajala krajevna glavarstva na Kranjskem. Mestni magistrat je za pomanjkanje krompirja krivil okrajna glavarstva, ki niso bila kos svoji nalogi. Viške na Kranjskem pridelanih živil, ki so ostali po odbitku za Kranjsko določenih kontingentov, se je moralo oddati podružnicam central v Ljubljani (Podružnica vojnožitnega prometnega zavoda, Deželno mesto za sočivje in sadje, Deželno mesto za dobavo klavne živine), te pa centralam na Dunaju, ki so jih po kontingentnem ključu nakazovale v druge dežele.

Mestna aprovizacija tudi ni dobila nič riža, ki si ga je obetala kot vojni plen po uspešni ofenzivi, ko je bila prebita soška fronta oktobra pri Kobaridu in so se Italijani umaknili na Piavo.

Primanjkovalo je tudi masti. Za mast je Kranjska aprovizijska družba plačala na Ogrskem milijon kron. Za ta denar pa je dobila vagon pokvarjene masti, pol vagona

⁸⁸ r.t., lista 183–184. O uspehu protesta ni poročil, znano je le, da je mestna aprovizacija v decembru dobila pošiljko fižola.

⁸⁹ ZAL, Cod. III./75, listi 9, 128–130.

pa so ogrske oblasti zaplenile, kljub transportnemu dovoljenju ogrske in avstrijske vlade, češ da je bila kupljena nad maksimalno ceno.

Mestna aprovizacija je imela na zalogi še nekaj ješprenja, ki ga je delila na izkaznice in to le po 1/4 kg na osebo.

Preskrba z mlekom je bila konec leta 1917 povsem v razsulu, saj ga ni bilo niti za dojenčke, doječe in noseče matere ter bolnike.

Primanjkovalo je še sladkorja in mesa. Meso so lahko mesarji prodajali le na t.i. mesne dneve in na mesne izkaznice po največ 18 dkg na osebo. Mesa pa je zmanjkalo v mesnicah tudi na mesne dneve. Zato je mestni magistrat na predlog občinskega svetnika Janka Jegliča in na osnovi veljavnega občinskega reda izdal razglas, naj vsi mesarji v Šolskem drevoredu, kjer je bilo največ mesarskih stojnic, na posebni deski označijo poleg cen mesa tudi če ga imajo. Tako obvestilo je bilo namenjeno ljudem pred stojnicami, da ne bi zaman čakali.⁹⁰ Pomanjkljiva, nepravilna in nezadostna prehrana je povzročila v zadnjih tednih avgusta večje število lažjih črevesnih obolenj, kot je bilo to v prejšnjih letih. K črevesnim obolenjem je prispevala tudi poletna vročina, ki je povzročila hitrejšo razkrajanje mesa, sadja in zelenjave. Od infekcijskih bolezni sta prednjačila griža in trebušni tifus. Za grižo je v zadnjih dveh tednih avgusta umrlo kar 8 oseb.⁹¹

Zaradi dolgotrajnega pomanjkanja živil so si ljudje, da bi vsaj delno izboljšali življenske razmere, pomagali na različne načine. Posamezniki so imeli kljub uradni prepovedi velike zaloge živil, saj je lahko mestno tržno nadzorstvo vse najdene zaloge živil zaplenilo z odškodnino ali pa tudi brez nje. Konfiscirali (zaplenili brez odškodnine) so zlasti živila, ki so bila »pod zaporo« in s tem vzeta iz svobodne trgovine (žito, moka, mast, olje, petrolej, meso, sladkor, fižol ...), živila, ki so bila kupljena nad maksimalno ceno, ali če stranka ni imela ustreznega izvoznega in transportnega dovoljenja. Rekviriralo (prisilno odkupilo, lahko tudi zaseglo brez odškodnine) pa se je lahko vsa živila, pomembna za prehrano vojske in civilnega prebivalstva.

Zaloge živil so si posamezniki ustvarjali z različnimi nameni. Nekateri so tako oskrbovali le svoja lastna gospodinjstva, večina (zlasti trgovci, gostilničarji in tovarnarji) pa je skušala takšna živila v primernem času (večje pomanjkanje) dražje prodati in kovati iz življenske bede in pomanjkanja pri drugih ljudeh velike dobičke. Mnogi so prejeli tudi več živilskih izkaznic, kot bi jih smeli glede na število družinskih članov, na vsakega člana namreč eno izkaznico. Nepravilnosti so poleg mestnega tržnega nadzorstva odkrivale tudi številne ovadbe, mnogokrat tudi neupravičene. Tako je k neki neupravičeni ovadbi z dne 27. oktobra po predhodnem preverjanju resničnosti obtožb, dopisal magistratni komisar Vladimir Breskvar, da dotični »jako rad tožari in ovaja in je uspeh vedno negativen«.⁹²

V novembru so pri hišni preiskavi pri neki gostilničarki na Tržaški cesti po nalogu magistratnega komisarja Vladimira Breskvarja, v čigar pristojnostih so bile tudi policijske zadeve in prestopki tržnega reda, za mestno aprovizacijo zaplenili 215 kg fižola,

⁹⁰ ZAL, Cod. III./75, listi 192–195 in Reg. I./1631, list 437 ter Reg. I./1632–1633, list 1.

⁹¹ ZAL, Cod. III./75, list 119.

⁹² ZAL, Reg. I./1631, list 669.

92 kg bele moke, 96 kg pšenice in 112 kg rži. Za zaplenjeno blago je dobila gostilničarka odškodnino, ki jo je izplačala mestna blagajna šele leta 1919, po takrat veljavnih cenah, v znesku 689,40 kron.⁹³

Veliko je bilo tudi zlorab živilskih izkaznic. Po ovadbi članice VII. krušne komisije je mestni tržni nadzornik Adolf Ribnikar strogo posvaril neko stranko iz Sp. Šiške, ki je prejela 4 krušne izkaznice namesto dveh, ker sta bila njena brata vpoklicana v vojsko, sestra pa jih pri krušni komisiji ni odjavila. Krušne izkaznice bi namreč lahko prejela le zase in za svojo služkinjo.⁹⁴

Dogajalo pa se je tudi, da so že uporabljene in pri mestnem magistratu oddane izkaznice znova prišle v uporabo. Julija so se tako znova pojavile v trgovinah sladkorne izkaznice. Po poizvedovanjih je mestni magistrat dognal, da so že oddane izkaznice pri mestnem magistratu lahko znova vzele snažilke ali pa delavci v mestni plinarni, ki so že uporabljene izkaznice sežigali.⁹⁵

Avgusta so se v trgovinah pojavile ponarejene krušne izkaznice. Poizvedovanja magistratnega komisarja Breskvarja so bila neuspešna, domneval pa je, da so si izkaznice na nezakonit način pridobivali delavci v Kleinmayerjevi tiskarni, ki je tiskala vse krušne izkaznice. Med drugimi so zalotili v trgovini s takšno izkaznico tudi ženo nekoga delavca v Kleinmayerjevi tiskarni. Ponarejene krušne izkaznice se je dalo prepoznati po številki v krogu in po pečatu mestnega magistrata, ki ju je ponarejevalec izdelal ročno s tintnikom.⁹⁶

Vse več je bilo tudi tihotapstva živil. Pri tem so bili pred drugimi zlasti tržaški begunci in železničarji, ki so živela »pod zaporo« tihotapili zlasti na Primorsko, pa tudi na Koroško in na Štajersko. Največ konfiskacij je bilo na račun živil, ki so bila »pod zaporo« in kupci niso mogli dobiti transportnih dovoljenj, lahko pa so se konfiscirala tudi živila, kupljena prek maksimalne cene. Največkrat je seveda šlo za prepletanje vseh treh dejavnikov.

Na podlagi pregledanih dokumentov je razvidno, da sta mestna tržna straža (MTS) in policija samo v februarju leta 1917 konfiscirali naslednja živila:

- 10.2. je MTS na južnem kolodvoru zaplenila 113 kg prekajene svinjine in slanine, namenjene v Postojno.
- 14.2. je MTS zaplenila okoli 120 kg mesa, slanine, masti, fižola, masla in svinjskih jeter. Meso, ki ga je tržaška branjevka kupila pri nekem mesarju na Poljanski cesti, ji je MTS vrnila. Ostala živila pa je MTS razprodala in denar izročila aprovizacijskemu knjigovodstvu. Branjevko pa je mestni magistrat obsodil na globo 10 K.
- 21.2. je MTS zaplenila 40 kg fižola in 6 kg masla.
- 23.2. je po anonimni ovadbi MTS konfiscirala 27 kg mesa in slanine, ki pa ju je vrnila tržaškemu beguncu zaradi revnih družinskih razmer in ker blago ni bilo kupljeno v Ljubljani.
- 23.2. je MTS v hotelu Slon zaplenila tržaški branjevki 31 kg nasoljene slanine,

⁹³ r.t., listi 720–726.

⁹⁴ r.t., list 76.

⁹⁵ r.t., lista 141–142.

⁹⁶ r.t., lista 545, 548.

18 kg 45 dkg svinjske masti, 13 kg 40 dkg surovega in 3 kg 60 dkg kuhanega masla v skupni vrednosti 636,70 kron. Slanino in mast je prevzela mestna aprovizacija, maslo pa je bilo prodano za 318 kron. Branjevka je bila obsojena na globo 20 K, zaradi siromašnosti pa ji je mestni magistrat vrnil 298 K od prodajnega zneska.

Vsa zaplenjena živila je dobila mestna aprovizacija ali pa so bila prodana, denar pa je dobilo aprovizacijsko knjigovodstvo.⁹⁷

Vse zaplembe v prid državi so bile zakonsko utemeljene z ministrsko naredbo z dne 26.5. 1917.⁹⁸ Mestno tržno nadzorstvo je tihotapstvo preganjalo predvsem iz dveh razlogov, in sicer, ker so se na tak način odvažala iz mesta in bližnje okolice še tista živila, ki bi jih lahko dobil MOL z rekvizicijami in v manjši meri s prostim nakupom, saj so se na ljubljanski tržnici še vedno lahko svobodno prodajala živila, ki niso bila »pod zaporo«, in ker so prekupčevalci ponujali ob nakupih za živila visoke odkupne cene, da so živila sploh dobili in s tem dvigovali draginjo, kljub maksimiranim cenam živil. Maksimirane cene živil je določal Urad za ljudsko prehrano na Dunaju. Tudi med tihotapci so prevladovali predvsem trgovci in trgovke, ki so si s prekupčevanjem obetali lepe dobičke in le v manjši meri so bili prisotni ljudje, ki sta jih revščina in pomanjkanje silila k tihotapljenju.

Cen pa niso dvigovali samo tržaški prekupčevalci, ampak tudi domači branjevci, saj so skušali ob pomanjkanju vseh vrst živil svoje izdelke čim dražje prodati. Mestna tržna straža je lahko vsem, ki so prodajali nad maksimirano ceno živila zaplenila. V januarju je npr. zaplenila 9 jajc branjevki na tržnici, ker je za eno jajce zahtevala 40 vinarjev namesto maksimirane tržne cene 32 vinarjev. Jajca so bila nato prodana po 32 vinarjev, izkupiček od prodaje pa je bil namenjen za akcijo »Prehrana revnih slojev«. V istem mesecu je mestna tržna straža zaplenila tudi 10 kokoši, ki jih je hotela neka branjevka prodati nad maksimirano ceno – po 10 K za kokoš. Kokoši je nato mestno tržno nadzorstvo branjevki vrnilo, kaznovana pa je bila s 14-dnevno prepovedjo prodaje na tržnici. Seveda je bilo t.i. »navijalcev cen« še več, vse odkrite primere pa je mestni magistrat kaznoval s konfiskacijo živil in nalaganjem glob, saj so bili prestopki tržnega reda v pristojnosti mestnega magistrata. Denar od prodaje konfisciranih živil in glob pa je šel v aprovizacijski fond.

Omejena pa je bila tudi poraba petroleja, ki ga je v času prve svetovne vojne uporabljala za razsvetljavo večina ljubljanskega prebivalstva, tako v zasebnih stanovanjih kot tudi številni obrtniki v obrtnih delavnicah. Petrolej so v nekaterih gospodinjstvih uporabljali tudi za kuho. Električni tok so uporabljali za razsvetljavo le dobro situirani posamezniki in industrijski obrati.⁹⁹

Petrolej je zagotavljala Centrala za petrolej z Dunaja za ves avstrijski del države v rafinerijah, ki so delovale v glavnem na Ogrskem in Hrvaškem. Petrolej so nato delili po veljavnih delitvenih ključih po političnih okrajih. Po navodilih deželne vlade so namreč izdelali načrte delitve okrajna glavarstva, v Ljubljani pa mestni magistrat, ki so določili trgovce za prodajo na drobno.¹⁰⁰

⁹⁷ r.t., list 558.

⁹⁸ r.t., list 435.

⁹⁹ ZAL, Cod. III./73, list 197.

¹⁰⁰ ZAL, Reg. I./1631, list 24.

Za celo Kranjsko je Centrala za petrolej dovolila v marcu 65.500 kg, v aprilu pa 43.500 kg petroleja. Od količine za marec je dobil MOL 5.800 kg, za april pa 4.000 kg in še dodatnih 260 kg petroleja za urade.¹⁰¹ Od marčevske količine 65.500 kg petroleja je 35.085 kg petroleja dobavila šestim ljubljanskim trgovcem (Ivan Jelačin, C. C. Holzer, Johan Perdan, Anton Stacul, Franz Terdina in A. Šarabon) in veletrgovcu Ottu Homannu v Radovljici, ogrska delniška rafinerija z Reke.¹⁰²

Ljubljani pripadajoče količine petroleja so potem veletrgovci po navodilih deželne vlade in mestnega magistrata razdelili manjšim trgovcem za prodajo na drobno, lahko pa so petrolej razprodali na drobno tudi veletrgovci sami. V juliju in avgustu je veletrgovec A. Šarabon oddal manjšim trgovcem naslednje količine petroleja:

	julij	avgust	
F. Babiču	749 kg	1.219 kg	
C. C. Holzerju	448 kg	1.090 kg	
T. Mencingerju	908 kg	1.474 kg	
	sk. 2.105 kg	sk. 3.783 kg	sk. 5.888 kg ¹⁰³

Petrolej je bil v prvi vrsti namenjen stanovanjski razsvetljavi, obrtnikom in javnim uradom. Kljub temu je bilo pomanjkanje petroleja v marcu in aprilu tolikšno, da je bilo na tisoče ljubljanskih družin brez najpotrebnejše stanovanjske razsvetljave. Mestni magistrat je zato sporočil deželni vladi, da bo treba pri prihodnjih pošilkah petroleja v Ljubljano upoštevati, da je število prebivalstva po zadnjem ljudskem štetju leta 1910 (to je bila osnova za določanje kontingentov) naraslo. Leta 1910 je bilo v Ljubljani 41.727 prebivalcev, od tega 38.661 civilnih prebivalcev in 3.066 oseb v garnizijah. Z inkorporacijo Sp. Šiške leta 1914 se je število prebivalcev povečalo za 6.000 oseb, upoštevati pa je bilo treba še naravni prirastek prebivalstva in povečane garnizije zaradi vojne. Tako je mestni magistrat leta 1917 ocenil, da v Ljubljani biva okoli 55.000 civilnih in vojaških oseb. Število je vsekakor malce precenil, saj se prebivalstvo glede na poročilo mestnega fizikata za leto 1916 ni moglo povečati na račun naravnega prirastka, ker tega še za enostavno reprodukcijo prebivalstva ni bilo dovolj. Število 55.000 prebivalcev pa naj bi centrale upoštevale tudi pri prihodnjih odmerah kontingentov.¹⁰⁴

Petrolej se je dobil samo na izkaznice. Posebne izkaznice so uvedli tudi za 581 ljubljanskih obrtnikov – rokodelcev, za katere je mestni magistrat ob upoštevanju varčevalnih ukrepov, ki jih je razglasil 12.5. 1917, določil količino od 3 do 7 l petroleja, izhajajoč iz predpostavke, da potrebuje petrolejska svetilka št. 5 na uro 0,016 litra in št. 8 0,02 litra petroleja. Vsak obrtnik je moral pri posebnem pododdelku obrtnega referata pri mestnem magistratu vložiti prošnjo, na podlagi katere so posameznim obrt-

¹⁰¹ r.t., list 34.

¹⁰² r.t., lista 27–28.

¹⁰³ ZAL, Reg. I./1631, list 51.

¹⁰⁴ r.t., lista 49–50.

nikom določili količino petroleja. Mestni magistrat je pri izdelavi proračuna za petrolej v prvem polletju 1917, glede na razpis deželne vlade z dne 3.5. 1917, upošteval urade, sledili pa so poljedelci in ostali odjemalci, kamor so spadali tudi obrtniki.¹⁰⁵

Glede dobave premoga sta župan in APOD večkrat intervenirala na Dunaju pri ministrstvu za javna dela, ki je bilo zadolženo za tovrstno preskrbo. Ministrstvo na vloge mestnega magistrata do 11. septembra sploh ni odgovarjalo. Za Ljubljano je bilo določenih 140 ton premoga dnevno in bi ga moralo do 18. decembra prispeti vsaj 800 vagonov, dobili pa so ga le 174 vagonov.¹⁰⁶ Zato je mestna aprovizacija uredila prodajo premoga za kuhanje na izkaznice. Da bi preprečili zlorabe, je morala vsaka stranka napisati na izkaznico ime in priimek.¹⁰⁷

Mestna aprovizacija je imela na zalogi le manjše količine drv, ki jih je prodajala samo najrevnejšim slojem. Zato je mestni magistrat poslal septembra v časopise Slovenec, Slovenski narod, Naprej in Laibacher Zeitung obvestilo, naj si vsak, ki mu to dopuščajo razmere, sam preskrbi kurjavo, ker mestni aprovizaciji zaradi pomanjkanja delavcev in prevoznih sredstev ni uspelo pripeljati v Ljubljano dovolj drv. Da bi mestni magistrat vsaj delno ublažil pomanjkanje drv, je ukazal oktobra posekati 180 jelš v bližini kopališča Kolezija. Te jelše so potem žgali in cepili v drva italijanski vojni ujetniki v skladišču na Poljanski cesti. V decembru je dobila mestna aprovizacija 11 vagonov drv, ki jih je deželna vlada določila MOL-u rekvirirati v okrajnem glavarstvu Kočevje. Za celo sezono kurjenja bi MOL potreboval vsaj 4.000 vagonov drv. Načelnik APOD-a dr. Karel Triller pa je izjavil, da bodo veseli, če jih bodo dobili vsaj 1.000 vagonov. Pomanjkanje delavcev pri sečnji so ponekod reševali tudi z delom ruskih vojnih ujetnikov.

Januarja 1918 je dobila mestna aprovizacija med drugim tudi 224 m³ drv iz gozdov v Dobropoljah, ki so jih nasekali begunci. Za vsak m³ drv so dobili plačilo 4 K in hrano za katero so stroške odšteli od teh 4 kron.

Januarja 1918 je prodala mestna aprovizacija najrevnejšim slojem 50 m³ drv, pri čemer je stal m³ 20 kron.

Februarja 1918 je dobila mestna aprovizacija glede na pregledane dokumente 15 vagonov drv, kar je zneslo nad 328 m³. Za ta drva je plačala 11.134 kron. Februarja in marca 1918 so sekali drva za mestno aprovizacijo v gozdovih nad Čušperkom primorski begunci. Skupaj so nasekali 358 m³ drv, okoli 10 m³ dolgih nerazklatih štorov in okoli 2.500 butar.

Zaloge drv v štirih skladiščih mestne aprovizacije so 24.4.1918 znašale:

1. V mestni jami ob Cesti na Kodeljevo	236.26 m ³
2. Na Souvanovem vrtu na Poljanski cesti	384.65 m ³
3. V Streliški ulici	795.68 m ³
4. Na Poljanski cesti	467.65 m ³

Skupaj je to zneslo 1884.24 m³ ali 67 vagonov. Natančne ocene, kakšna je bila oskrba z drvmi, ni mogoče podati, ker niso ohranjeni vsi dokumenti o posameznih

¹⁰⁵ r.t., listi 198-200.

¹⁰⁶ r.t., listi 128-130, 195.

¹⁰⁷ r.t., list 418.

pošiljkah.¹⁰⁸ Vendar se kljub temu lahko povzame, da so se verjetno uresničile napovedi dr. Karla Trillerja, glede pomanjkanja delavcev, ki so jih nadomeščali begunci ter italijanski in ruski vojni ujetniki in tudi glede na pomanjkanje vprežnih voz, da bi drva lahko pripeljali v mesto. Mestna aprovizacija je predvsem skrbela za revnejše sloje, ostali pa so bili pri preskrbi s kurjavo vezani na lastno iznajdljivost.

Pri spomladanski setvi leta 1917 je primanjkovalo semenskega žita in krompirja, ki so ga ljubljanski kmečki posestniki dobivali s potrdilom mestnega magistrata, ki je vse prosilce vpisal v prigralsnico pri Podružnici vojnorožnega prometnega zavoda. Do junija so posejali in posadili vse razpoložljive obdelovalne površine in v ta namen preorali tudi malo travniških površin.¹⁰⁹

Mestni magistrat je moral izdelati tudi setveno statistiko, na katero je zabeležil obseg površin s posameznimi kulturnimi rastlinami posejanih zemljišč in jo poslati Centralnemu odboru Kranjske kmetijske družbe.¹¹⁰

Do 25.8. so ljubljanski posestniki že omlatili rž, pšenico in ječmen, ponekod pa tudi oves. Na Barju so oves mlatili v prvi polovici septembra. Na območju MOL-a tudi ni bilo nobenega večjega posestnika, ki bi pridelal tako velike zaloge ovsaa, da bi jih moral naznaniti Podružnici vojnorožnega prometnega zavoda.¹¹¹

Ljubljanski kmečki posestniki so pridelali leta 1917 malo žita, ki ga še za kritje lastnih potreb ni bilo dovolj. Žito so pridelovali le v Sp. Šiški, Trnovem, Črni vasi in na Ilovici. Glavni pridelek ljubljanskih kmetovalcev je bilo sočivje in krompir. Tako v letu 1917 ni nobeden od ljubljanskih kmetovalcev pridelal toliko žita, da bi ga moral po nalogu prodati Podružnici vojnorožnega prometnega zavoda.¹¹²

Preskrba Ljubljane z živili v letu 1918

Od januarja je dobivala mestna aprovizacija samo po 29 vagonov žita mesečno, kar pomeni skrčenje kontingenta za celih 9 vagonov. Mesto ni dobilo nič fižola in zelo malo krompirja in masti. Na dveh shodih januarja v Mestnem domu je socialna demokracija kritizirala mestno aprovizacijo, ker je prodajala olje po 47 K za 1 liter in ga delavci zato sploh niso mogli kupiti ter da imajo posamezniki pri delitvi živil privilegije.

Na seji mestnega občinskega sveta 22. januarja je župan vse te očitke zavrnil, za krivca pa imenoval deželno vlado, ki je bila pod deželnim predsednikom grofom Henrikom Attemsom (od 1916) manj učinkovita kot v času deželnega predsednika barona Schwarza. Počasnost deželne vlade je bila po županovem mnenju kriva, da niso uspele akcije za dobavo mleka, krompirja in prašičev mestni aprovizaciji. Dr. I. Tavčar je tudi kritiziral Centralo za sočivje in sadje na Dunaju, ki je mestni aprovizaciji zaplenila vagon suhega sadja, ki ga je kupila v Šentjanžu in je potem Centralo prosila za transportno dovoljenje. Župan je zavračal očitke, češ da mestna aprovizacija živila oddaja

¹⁰⁸ r.t., listi 277, 279, 281, 287–289, 291–292, 295, 298, 305, 384–385.

¹⁰⁹ ZAL, Reg. I./2063, list 592 in Reg. I./1628–1629, list 506.

¹¹⁰ ZAL, Reg. I./2063, list 600.

¹¹¹ ZAL, Reg. I./1628–1629, list 507.

¹¹² r.t., lista 488–489.

neenakomerno in pri tem zanemarja delavce. Omenil je, da je akcija za prehrano revnih slojev obsegala tedaj že 20.000 ljudi, kar je predstavljalo 1/3 vsega mestnega prebivalstva. Od vsakega živila, ki ga je dobila mestna aprovizacija, so določeno količino še naprej prodajali po znižanih cenah v vojnih prodajalnah mestne aprovizacije revnejšim družinam. Ta količina je morala biti takšna, da je MOL še lahko pokril razliko med nabavno ceno in nižjo ceno, po kateri so prodajali živila revnejšim slojem. V letu 1918 je razlika v teh cenah znašala 1 milijon kron. Pri tem naj omenim, da je imel mestni proračun ves čas vojne primanjkljaj in je moral MOL poleg sredstev, ki jih je dobival z davki in dobrodelnimi akcijami, najemati še posojila (med drugim tudi za nakupe živil, za podeljevanje draginjskih dokladov mestnim uslužbencem in upoko-jencem in za podpise vojnih posojil). S tem se je zadolženost MOL-a vse bolj večala, finančni položaj pa slabšal.

V zimski sezoni 1917/18 je mestna aprovizacija v akciji prehrane revnih slojev oddajala repo, zelje, testenine, sadje, marmelado ter drva. V tej akciji je prodala tudi manjši del olja, ki so ga po kritiki socialne demokracije januarja v Mestnem domu revnejši lahko kupili po 10 kron za 1 liter, v normalni prodaji pa je še nadalje dosegal ceno 48 K za 1 liter.

Zaradi naraščajoče lakote se je večalo nezadovoljstvo med ljudmi, ki so bili bolj lačni kot siti. Župan pa je dobival tudi grozilna pisma z grožnjami, da mu bodo razbili hišo (stanoval je na Bregu 22) in da se lahko tudi njemu kaj pripeti.¹¹³

Mestna aprovizacija se je vrtela v začaranem krogu. Finančno je bila v veliki meri odvisna od posojil in darov, ki jih je dobila z dobrodelnimi akcijami, zlasti za preskrbo revnih slojev. Količine živil pa so bile omejene s kontingenti, proti koncu vojne pa je dobivala mestna aprovizacija še celo okrnjene kontingente. Če je poskušala nastali položaj rešiti z nakupom živil v lastni režiji, pa so ji centrale živila zaplenile, češ da so kupljena nad maksimalno ceno, po maksimalni ceni pa jih je bilo zaradi splošnega pomanjkanja nemogoče kupiti, saj so kupci ponujali veliko višje cene od uradno določenih, samo da bi prišli do živil. Sestradani ljudje pa so seveda glavnega krivca videli v mestni aprovizaciji.

Celo leto 1918 je primanjkovalo mesa. Monopol za nakup živine je imelo Kranjsko deželno mesto za nabavo klavne živine, imenovano tudi Vnovčevalnica za živino in mast. Mestni magistrat pa je posameznim strankam lahko izdajal potrdila za nakup živine, vendar le za rejo. Seveda so stranke kupovale živino pod pretvezo, da jo bodo redile, potem pa so jo zaklale in se izgovarjale, da živali niso hotele jesti. Take izgovore so imeli zlasti mesarji in gostilničarji. Ob takšnih nakupih živine, so cene segale daleč nad maksimalno odkupno ceno, npr. maksimalna odkupna cena za 231 kg težkega prašiča je znašala 1417,80 kron, »na črno« pa je dosegala tudi 1570,80 kron. Klavno živino so kupovali »na zlato vago«, kakor je prekoračitve cen imenovala Vnovčevalnica za živino in mast.

Ta se je januarja večkrat pritožila mestnemu magistratu, da neopravičeno izdaja strankam potrdila za nakup rejne živine, ker stranke v resnici živali takoj zakoljejo.

¹¹³ ZAL, Cod. III./76, listi 2-10.

Maksimalne odkupne cene živine so bile določene z ministrsko naredbo 15.2. 1917. Vnovčevalnica za živino in mast je zato zahtevala od mestnega magistrata, da poostri nadzor nad izdajanjem potrdil za nakup rejne živine, ker rejci drugače živine sploh nočejo prodati Vnovčevalnici, ko pa jo lahko prodajo »na zlato vago«. Zahtevala pa je tudi, naj mestni magistrat kaznuje vse kršilce, ki so živino za rejo zaklali. V nekem primeru je zahtevala celo kazen »za poskus zakola dveh volov in dveh krav«. ¹¹⁴

Meso se je še nadalje dobivalo na izkaznice, in sicer le po 18 dkg na osebo, noseče in doječe matere pa so imele posebne izkaznice, saj jim je bilo meso odmerjeno v malce večji količini. ¹¹⁵

Prodajo mesa pri zasebnih mesarjih so nadzirali posebni revizorji. Na podlagi ovadbe revizorja in prič je mestni magistrat 28. februarja kaznoval nekega ljubljanskega mesarja z enomesečno prepovedjo prodaje, ker je v klavnici prejel 85 kg govedine, s katero pa je postregel le 30 od 180 čakajočih strank. Če računamo, da je vsaka stranka prejela 18 dkg mesa, ga je prodal le 54 kg. Mestni magistrat je kazen utemeljil, da je mesar ostalo meso prodal »pod roko« in nad maksimalno ceno. ¹¹⁶

Februarja je bila zadovoljivo organizirana preskrba s sladkorjem, za kar je šla zasluga dunajski Centrali za sladkor, pa tudi moke in žita je bilo dovolj po zaslugi Podružnice vojnootrobnega prometnega zavoda v Ljubljani. Podružnica je priskrbelo tudi vagon testenin za otroke, doječe in noseče matere ter bolnike. Po zaslugi deželne vlade pa tudi drv ni primanjkovalo. Mestna aprovizacija je imela na zalogi še manjše količine krompirja, riža in premoga. Primanjkovalo pa je mesa, mleka in maščobe, prav tako se ni dalo dobiti fižola in petroleja (ker je Centrala za petrolej povsem odpovedala). ¹¹⁷ Živila, petrolej in sladkor so vedno dobivali le z izkaznicami, najhujše pa je bilo, da kljub izkaznicam in denarju ni bilo živil. Mestni magistrat je opravičeval Vnovčevalnico za živino in mast, na katero je letelo največ pritožb za pomanjkanje mesa, da mora oskrbovati tudi ostala mesta in vojaštvo. ¹¹⁸

Posledice slabe oskrbe so se pokazale aprila, ko je prišlo do t.i. »izbruhov stradajočih«. Že dne 21. in 22. aprila je prišlo na mestni magistrat več revnih žena, ki so od župana zahtevale več živil. Župan je zato 23. aprila zahteval od deželne vlade, naj posreduje pri dunajskih centralah za nekaj vagonov prepotrebnih živil, zlasti fižola in marmelade. Obenem je župan odločno zavračal krivdo, da sta on in mestna aprovizacija kriva bednih razmer pri preskrbi mesta z živili in dal zapreti stranska vhoda na mestni magistrat. Dne 24. aprila pa so izbruhnile v Ljubljani še večje demonstracije, ki so se jih udeležile zlasti matere z lačnimi otroki. Šele po teh demonstracijah si je mestna aprovizacija bolj odločno prizadevala dobiti nekaj živil zunaj kontingenta, ki so bili preskopo odmerjeni. Mestna aprovizacija s 30 vagoni žita ni več uspela preskrbeti vsega mestnega prebivalstva. Pri tem je 27 vagonov žita odpadlo za peko kruha, 3 vagoni pa so bili namenjeni raznim zavodom. Po demonstracijah je s posredovanjem deželne vlade uspelo dobiti mestni aprovizaciji vagon ješprenja, vagon kaše in dva va-

¹¹⁴ ZAL, Reg. I./1632–1633, listi 11, 15, 23, 33.

¹¹⁵ r.t., list 90.

¹¹⁶ r.t., list 83.

¹¹⁷ r.t., listi 39–41.

¹¹⁸ r.t., listi 39–41.

gona marmelade kot izredni prispevek. Mestni aprovizaciji je bilo dodeljenih tudi pet vagonov krompirja in mast, ki so jo po ukazu deželne vlade odkazale Vnovčevalnica za živino in mast, ki je poslala 4000 kg čiste svinjske masti in Vojna zveza, ki je poslala 1000 kg loja, 680 kg kostne in črevesne maščobe, 200 kg z lojem mešane masti in 1000 kg čiste svinjske masti. To je bila tudi večina živil, s katerimi je bilo mesto oskrbovano v mesecu maju. Mestna aprovizacija si je prizadevala dobiti nekaj živil zunaj kontingenta tudi za junij in julij in je v tej zadevi prosila za pomoč Urad za ljudsko prehrano na Dunaju.

Na izredni seji mestnega občinskega sveta 25. aprila, ki je bila sklicana zaradi demonstracij, je mestni občinski svet soglasno sprejel šest resolucij, v katerih je:

1. Obsodil izgrede in pozval tiste, ki jim je bila v izgredih povzročena škoda, naj se s prošnjami obrnejo na mestni magistrat za povrnitev škode.

2. Poudaril, da demonstracije niso imele političnega ozadja, saj so bila poškodovana tako poslopja kavarne Union kot tudi kavarne Kazina (v tej so se zbirali Nemci in nemškutarji). Poškodovano pa je bilo tudi poslopje mestne aprovizacije na Poljanski cesti in uničenih del zalog živil v centralnem skladišču mestne aprovizacije v cerkvi sv. Jožefa. Za boljšo preskrbo v maju, juniju in juliju je mestna aprovizacija znova posredovala pri deželni vladi in pri Uradu za ljudsko prehrano.

3. Pozval prebivalstvo naj preneha demonstrirati, ker bo mestna aprovizacija preskrbela priboljške. Pozval je begunske družine, ki so se demonstracij udeležile v velikem številu, naj upoštevajo, koliko časa jim MOL že nudi gostoljubje.

4. Izrekel zahvalo posredovanju vojaških in civilnih oblasti, ki so zastražile zaloge živil v cerkvi sv. Jožefa.

5. Apeliral na časopise, naj o demonstracijah ne pišejo, ker bi s tem spodbudili nove nemire.

6. Naročil APOD-u naj maja iz razpoložljivih zalog poveča količino živil za akcijo prehrane revnih slojev.¹¹⁹

Demonstracije so pokazale, da bi morda mestna aprovizacija z večjo učinkovitostjo ter spretnejšimi in pogostejšimi posredovanji pri deželni vladi in pri Uradu za ljudsko prehrano, dosegla boljšo preskrbljenost mesta. Potrebne so bile demonstracije, da sta župan in APOD posredovala pri raznih institucijah in tudi uspela preskrbeti mestu nekoliko več živil.

V juniju so potekale številne rekvizicije živine. Zato je Vnovčevalnica za živino in mast po ukazu deželne vlade z dne 15. maja poslala vsem okrajnim glavarstvom in mestnemu magistratu v Ljubljani t.i. zvezke s Pozivi, ki so jih okrajna glavarstva in mestni magistrat v Ljubljani »in bianco« žigosali in podpisali ter jih potem razdelili zaupnikom Vnovčevalnice za živino in mast, ki so obiskovali kmečke posestnike in v Pozive vpisovali živino, primerno za rekvizicijo. Izpolnjene Pozive so zaupniki znova oddali okrajnim glavarstvom ali pa mestnemu magistratu v Ljubljani. Na podlagi teh Pozivov je uradni živinozdravnik ugotavljal, kdo je oddal živino ob prvi prostovoljni oddaji in dobil živino plačano s t.i. vojno nagrado, ki je znašala 1 K za 1 kg žive teže.

¹¹⁹ r.t., listi 66, 80-87.

Kmetom, ki niso oddali živine ob prostovoljni oddaji, so smela okrajna glavarstva in ljubljanski mestni magistrat sama brez zaupnikov Vnovčevalnice za živino in mast, prisilno rekvirirati živino, in to brez vojne nagrade, razen, če so kmetje dokazali, da živine niso mogli oddati pri prvi oddaji zaradi slabega vremena ali zaradi bolezni.¹²⁰

Junija je deželna vlada postavila »pod zaporo« tudi krompir, s katerim je lahko od tedaj razpolagala le Podružnica vojnožitnega prometnega zavoda. Policija je tako 4.7. konfiscirala 197 kg krompirja Stanislavu Kvašnjaku, ki ga je kupil pri ljubljanski trgovki Mariji Banovec po 2 K za 1 kg in ga po naročilu Podružnice vojnožitnega prometnega zavoda izročila mestni aprovizaciji. Istega dne je policija rekvizirala Mariji Banovec v njeni shrambi v Šolskem drevoredu še 2020 kg krompirja in ga izročila mestni aprovizaciji, ki je plačala Banovčevi za zaplenjen krompir avgusta 1919 odškodnino v znesku 2020 K.¹²¹

Dne 5.7. je policija zaplenila vojakom na glavnem kolodvoru 428 kg krompirja in 100 kg fižola ter ga izročila mestni aprovizaciji.¹²² Ti vojaki so napravili kar večkratni prekršek. Kupili so blago »na črno«, ki je bilo »pod zaporo«, namenjeno za oskrbo civilnega prebivalstva in še transportnega dovoljenja niso imeli. Zaradi številnih zaplemb, ki so sledile izročitvi krompirja »pod zaporo«, ga prodajalci na tržnici niso več prodajali.¹²³

Živil je primanjkovalo tudi v septembru. Pred trgovinami in vojnimi prodajalnami mestne aprovizacije so se pričeli ljudje zbirati že kmalu po polnoči, da so najosnovnejša živila sploh dobili, ker je velikokrat živil zmanjkalo, preden so stranke sploh prišle na vrsto.¹²⁴ Glede preskrbe z mlekom so imele prednost noseče in doječe matere, saj so imele posebne izkaznice mestne aprovizacije, ki so jim rekli »rdeče karte« (živilske izkaznice so bile namreč različnih barv, da se jih je lažje razlikovalo), s katerimi so dobile mleko, ne da bi jim bilo treba čakati v vrsti.¹²⁵

Še vedno pa so posamezniki neopravičeno prejeli živilske izkaznice, npr. celo žena nekega občinskega svetnika in železniškega nadrevidenta, ki je dobila živila že pri železniški upravi, ki je skrbela za preskrbo železničarjev, prejela pa je še živilske nakaznice mestne aprovizacije za pet podnajemnikov, ki so se odselili, vendar jih ni odjavila pri mestnem magistratu.¹²⁶

Zaradi pomanjkanja živil je cvetelo prekupčevanje in ponarejanje živil. V moko so prekupčevalci mešali graščico, plevel in celo mavec, da je več tehtala oziroma da so ob čim manjši količini prodane moke čim več zaslužili.

Mnogim so z najnujnejšimi živilimi pomagali sorodniki in prijatelji na vasi. Takšno oskrbo mestnih prebivalcev so imenovali »romanje z nahrbtnikom«, ker so v nahrbtnikih prenašali iz vasi v mesto živila.¹²⁷

¹²⁰ r.t., lista 291–292.

¹²¹ r.t., listi 371–380.

¹²² r.t., list 406.

¹²³ r.t., list 457.

¹²⁴ Lojze Slanovec, Lj. kronika. Kronika slov. mest I./1934, str. 62.

¹²⁵ ZAL, Reg. I/1632–1633, list 169.

¹²⁶ r.t., list 140.

¹²⁷ Lojze Slanovec, Lj. kronika. Kronika slov. mest I./1934, str. 62.

Po končani žetvi je minister Paul prepovedal nakupovanje žita in vseh ostalih živil v prosti trgovini. Vsa živila naj bi se odslej dobila samo prek javne aprovizacije. S tem je bil prepovedan tudi »promet z živili v nahrbtnikih«. Protesti proti takšnemu odloku ministra Paula so se vrstili z vseh strani, protestom pa sta se pridružila tudi APOD in MOL. Minister Paul je potem znova dovolil »promet z živili v nahrbtnikih«, vendar le do teže 20 kg, in to za sočivje, krompir, jajca in maslo. Kupovanje vseh ostalih živil, zlasti pa moke, pa je bilo v svobodni trgovini še naprej prepovedano. Vsi, ki so hoteli potovati iz Ljubljane, pa so morali imeti posebno propustnico.¹²⁸

S posredovanjem deželne vlade in Podružnice vojnižitnega prometnega zavoda je dobila mestna aprovizacija v septembru krompir, fižol, ješprenj in kašo. APOD pa je tudi predvideval, da bo v prihodnje preskrba z mesom in mastjo še slabša.¹²⁹ Meso so prodajali po 10 dkg na osebo za 2,80 krone 1 kg. Cene »na črno« so bile štirikrat in celo desetkrat večje. Tudi peki so lahko pekli in prodajali kruh v največji teži do 60 dkg in po ceni 64 vinarjev za takšen 60-dekagramski hlebček. Mestna aprovizacija je prodajala krompir po 3 kg na osebo in po 60 vinarjev za 1 kg. Otroci do tretjega leta starosti so imeli pravico do 1 kg pšeničnega zdroba mesečno, in to na izkaznice in po 2 K za 1 kg. Marmelado so zaradi pomanjkanja sadja pripravljali z večjo količino repe, mestna aprovizacija pa jo je prodajala po pol kilograma na osebo in po ceni od 2 do 4 krone za 1 kg. Deželna vlada je dovolila mestni aprovizaciji nakup zelja v ljubljanski okolici, zato je najela vse razpoložljive kisarne v Ljubljani za pripravo kislega zelja. V septembru pa je morala Kranjska za prehrano vojaštva in civilnega prebivalstva prek rekvizicij prispevati še 6.700 glav živine.¹³⁰

Pomanjkanje je bilo vse večje. V bolnicah je primanjkovalo zdravil in sanitetnega materiala, saj so uporabljali papirnate obveze, na Dunaju pa so ustanovili Centralo za delitev zdravil.¹³¹

Preskrba z obleko je bila vse slabša, civilno prebivalstvo pa vse bolj razcapano. Obleke so izdelovali celo iz kopriv in papirja.¹³²

Kadilcem so se obetale izkaznice za tobak in nadomestne cigare. Mesečno je dobil kadilec izkaznico za osem enot, pri tem je ena enota predstavljala 6 cigar, ali 18 cigaret, ali pol zavoja cigaretnega tobaka po 25 g, ali en zavoj tobaka za pipo, ali 25 g klobas za čikanje, ali pa pol šibike.¹³³

Vojna se je bližala h koncu. Od septembra do srede novembra so postopoma kapitulirale Bolgarija, Turčija, A-O in Nemčija. V noči z 10. na 11. november je Nemčija v gozdu pri Compiègnu kot zadnja podpisala premirje.¹³⁴ Dne 29. oktobra je bila razglašena država SHS, istega dne pa se je na seji sestal tudi ljubljanski mestni občinski svet. Na njej je podžupan dr. Karel Triller predlagal ustanovitev osrednjega prehranjevalnega urada za vse slovenske dežele, ter da naj Narodno veče ustanovi posebno

¹²⁸ Lojze Slanovec. Lj. kronika. Kronika sov. mest I./1934, STR. 63, 65 ter ZAL, Cod. III./76, list 151.

¹²⁹ ZAL, Cod. III./76, lista 150-151.

¹³⁰ Lojze Slanovec. Lj. kronika. Kronika slov. mest I./1934, str. 63-67.

¹³¹ r.t., str. 64.

¹³² r.t., str. 64.

¹³³ r.t., str. 67.

¹³⁴ Pierre Renouvin. Evropska kriza..., str 460-538.

aprovizacijsko organizacijo za vse jugoslovanske pokrajine. Pri tem so jih dogodki že prehiteli, saj so v Zagrebu že ustanovili Jugoslovanski prehranjevalni urad. Mestni občinski svet pa je sklenil, da bo treba sedanji APOD razširiti v centralno organizacijo za aprovizacijo Ljubljane pod imenom Jugoslovansko srce, s tem da bo imel 6 članov iz JDS, 6 članov iz SLS in 4 člane iz JSDS (do tedaj le po 2 člana iz NNS, SLS in Nemške stranke ter enega iz JSDS), v decembru so namreč nemški občinski svetniki izstopili iz mestnega občinskega sveta. Predsednik Jugoslovanskega srca je postal župan, podpredsednik pa podžupan in po en zastopnik iz SLS in JSDS. Jugoslovansko srce naj bi agitiralo za akcijo prehrane revnih slojev, ki so ji rekli tudi »ubožna akcija«. Agitacija naj bi se izvajala po celi Sloveniji s pomočjo občin in župnih uradov, ki bi pozivali ljudi k darovanju živil, ki naj bi bila izvzeta iz vsakršnih zaplemb. Agitacija za darovanje živil, zlasti žita, masti in mesa, naj bi segala tudi v ZDA, Veliko Britanijo in Argentino. Ta živila naj bi naštete države poslale brezplačno ali pa po znižanih cenah. Če bi bila akcija prehrane revnih slojev neuspešna, bi ljudje v februarju, marcu in aprilu 1919 v Ljubljani od lakote umirali.¹³⁵ Iz pregledanih dokumentov je razvidno, da je mestna aprovizacija kasneje večkrat dobila uvoženo žito, meso in slanino iz ZDA.

Oktober je mestna aprovizacija prodajala zabelo, sestavljeno iz 10 dkg čiste masti in 10 dkg jedilnega olja na izkaznice (zelene karte) po 4 krone. Količina masti, ki jo je dobil posameznik na pripadajočo izkaznico, pa se je s 4 znižala na 2 dkg tedensko. Namesto sladkorja je mestna aprovizacija uspela preskrbeti le saharin, telečje meso pa se je lahko kupilo le za težke bolnike na zdravniško spričevalo. Narodni svet je tudi apeliral na kmetovalce, naj živeža ne prodajajo tujcem, ampak naj ga raje prodajajo domačim ljudem.¹³⁶ Pri tem so imeli begunce za tujece.

Življenje se je počasi normaliziralo, novembra pa se je pričel na ljubljanskih ljudskih šolah spet redni pouk.

Mestna aprovizacija je v novembru oddajala po 15 dkg mesa na osebo. Za nabavo masti je sklenil mestni občinski svet najeti 1 milijon kron posojila, kar pa je morala odobriti še Narodna vlada.

V prometu je bil različen denar, poleg kron, vinarjev in avstrijskega okupacijskega denarja še italijanske lire, zaradi pomanjkanja drobiža pa tudi denar, ki ga je izdal mestni magistrat in so ga ljudje imenovali »tavčarčki«.¹³⁷

V decembru je mestna aprovizacija mesto nekoliko boljje oskrbovala, ker so živila prihajala v mesto redneje, odkar so bile ukinjene meje med pokrajinami. Na voljo je bila že bela moka, ki jo je ves čas vojne nadomeščala mešanica koruzne in pšenične moke, krompir, jabolka, zelje, klobase ter slanina. Slanine se je dobilo le po 30 dkg na osebo.¹³⁸

V političnem okraju Ljubljana-mesto je bilo leta 1918 deset katastrskih občin (KO). Brez obdelovalne zemlje so bile le KO mesto Ljubljana, Gradišče in Krakovsko

¹³⁵ ZAL, Cod. III./76, listi 157-159.

¹³⁶ Lojze Slanovec. Lj. kronika. Kronika slov. mest I/1934, str. 67-69.

¹³⁷ Lojze Slanovec. Lj. kronika. Kronika slov. mest. I/1934, STR. 70-72 in ZAL, Cod. III./76, lista 161-162.

¹³⁸ Lojze Slanovec. Lj. kronika. Kronika slov. mest I/1934, str. 72-74.

predmestje. Struktura posestnikov v teh davčnih oziroma katastrskih občinah pa je bila naslednja:

katastrska občina	posestniki nad 10 ha	najemniki nad 10 ha	posestniki pod 10 ha	najemniki pod 10 ha
Trnovsko predmestje	818	151	348	58
Sp. Šiška	176	26	160	25
Kapucinsko predmestje	126	19	105	
Karlovško predmestje	605	32	50	—
Krakovsko predmestje in Gradišče	141	7	110	—
Št. Petersko predmestje I. in II. del	274	61	207	—
Mesto Ljubljana				
Poljansko predmestje	144	23	302	24
skupaj	2284	319	1017	107

V KO Ljubljana–mesto, Gradišče in Krakovsko predmestje so živeli zemljiški posestniki in najemniki. Vsi ti zemljiški posestniki in najemniki pa niso spadali med kmečko prebivalstvo, saj so bili lahko lastniki zemlje npr. tudi zdravniki in pripadniki drugih poklicev. Prevladovali so lastniki z zemljo nad 10 ha, sledili pa posestniki z zemljo pod 10 ha, najemniki z zemljo nad 10 ha in najemniki z zemljo pod 10 ha. Zemljiški posestniki, ki so živeli v KO Ljubljana–mesto, Gradišče in Krakovsko predmestje, so imeli zemljo v drugih mestnih katastrskih občinah.

Posebni komisionarji so julija v vseh mestnih KO ocenjevali žitni donos, da se je potem določilo, koliko žita mora posameznik glede na pridelek nujno prodati Podružnici vojnožitnega prometnega zavoda. Tako so v vseh sedmih KO, kjer je bila še obdelovalna zemlja, ocenili pridelek pšenice na 31.058,75 m³ na 44,73 ha posejanih obdelovalnih površin, ječmena na 26.910 m³ na 28,37 ha, ovsa na 26.828,80 m³ na 41,92 ha in rži na 24.583,75 m³ na 34,40 ha površin. Največji pridelek vseh štirih vrst žita so predvidevali za Št. Petersko predmestje I. del, sledili pa sta Sp. Šiška in Trnovsko predmestje, najmanjšega pa za Poljansko predmestje in Št. Petersko predmestje II. del. Mestni magistrat je obvestil tudi deželno vlado, ki je dodeljevala zasege žita na podlagi cenitev žetvenih donosov, da na območju MOL–a ni nobenega zemljiškega posestnika, ki bi imel 20 ali nad 20 ha obdelovalne zelje in bo zato rekvizicija malenkostna ali pa celo nična.¹³⁹

Dne 1. decembra 1918 se je Država SHS združila s kraljevino Srbijo v Kraljevino SHS. Skupna vlada je bila ustanovljena 20. decembra 1918 v Beogradu, dne 18. januarja 1919 pa je bila imenovana nova deželna vlada v Ljubljani, katere predsednik je postal dr. Janko Brejc, podpredsednik pa dr. Gregor Žerjav. V Beogradu je bilo ustanov-

¹³⁹ ZAL, Rêg. I./1628–1629, listi 560–564, 593–599 in 605.

ljeno ministrstvo za prehrano in obnovo dežel, v okviru deželne vlade v Ljubljani pa je deloval Oddelek za prehrano, ki ga je vodil dr. Senekovič.

Župan dr. I. Tavčar je predlagal imenovanje ljudi, ki bi za mestno aprovizacijo kupovali po Banatu in drugih deželah živila. Zato je mestni občinski svet na seji 4.3. 1919 razširil APOD tako, da je vsaka stranka, zastopana v mestnem občinskem svetu, izvolila po tri člane. Tako so bili iz JDS izvoljeni Fran Planinšek, Anton Likozar in dr. Karel Triller, iz SLS Jernej Ložar, Jernej Šerjak in Josip Marinko ter iz JSDS Ivan Kocmur, Ignacij Mihevc in Ivan Tokan. Predsednik novega APOD-a je postal župan sam.¹⁴⁰

Prva svetovna vojna je bila sicer končana, razmere na področju preskrbe mesta z živili in tudi na drugih področjih življenja pa so se v prvih letih po njej le počasi umirjale. Živila so se še vedno dobivala le na živilske izkaznice, vse večja pa je bila tudi draginja, zlasti po uvedbi prostega prometa z živili in živino v februarju 1919, kar pomeni, da živila niso bila več »pod zaporo«. Transportna dovoljenja znotraj meja kraljevine SHS pa so bila odpravljena šele 5. novembra 1919 za vsa živila, razen za sladkor, sol, petrolej in olje. Za izvoz živil in živine zunaj meja kraljevine SHS pa je bilo treba imeti izvoznice.¹⁴¹

V letih 1919 in 1920 se je preskrba Ljubljane z živili postopoma normalizirala. V letu 1919 je bilo sicer še več občasnih pomanjkanj živil, kot npr. sladkorja, petroleja, maščobe, moke itd. V letu 1920 je primanjkovalo sladkorja in mleka, v letih 1921 in 1922 pa zaradi izvoza tudi mesa.¹⁴²

Dne 30. maja 1919 je mestna aprovizacija ukinila krušne izkaznice in izkaznice za moko, na katere je bilo prebivalstvo vezano dobra štiri leta. Mestna aprovizacija pa je v akciji prehrane revnih slojev še vedno oskrbovala revnejše prebivalstvo s kruhom iz svoje vojne pekarnе prek vojnih prodajaln. Še vedno so delovale krušne komisije, ki so izdajale izkaznice za cenejša živila revnim slojem, ki so jih lahko kupili v vojnih prodajalnah. Vojna pekarna in vojne prodajalne mestne aprovizacije so prenehale delovati šele 9.1. 1921.¹⁴³ Z uvedbo svobodne trgovine z blagom 16.4. 1920 je namreč mestna aprovizacija izgubljala svoj pomen in je tako prenehala s krušno aprovizacijo.

Kljub razglasitvi svobodne trgovine z živili in živino v februarju 1919, pa je bilo treba še vedno imeti odpredne izkaznice oziroma transportna dovoljenja za promet z živili znotraj meja kraljevine SHS. Šele 5. novembra 1919 so bila ukinjena ta transportna dovoljenja oziroma odpredne izkaznice za vsa živila znotraj meja kraljevine SHS, razen za sladkor, sol, olje in petrolej. Za izvoz živil iz kraljevine SHS pa so morali še vedno imeti izvoznice, ki jih je za manjše količine do 30 kg izdajal mestni magistrat (drugod okrajna glavarstva), za večje količine pa Oddelek za prehrano pri deželni vladi ali pa ministrstvo za prehrano in obnovo dežel v Beogradu. Svobodna trgovina znotraj države je bila razglašena šele 16.4. 1920, ko je ukrep iz 5. novembra 1919 prenehal veljati.

¹⁴⁰ ZAL, Cod. III./77, listi 47–48 in Lojze Slanovec. Lj. kronika. Kronika slov. mest I/1934, str. 73, 76.

¹⁴¹ ZAL, Reg. I./1633, listi 440–442.

¹⁴² ZAL, Cod. III./79, list 75.

¹⁴³ Lojze Slanovec. Lj. kronika. Kronika slov. mest I/1934, STR. 148. Lojze Slanovec. Lj. kronika. Kronika slov. mest II./1935, STR. 79.

Na seji mestnega občinskega sveta 4.2. 1920 je mestno knjigovodstvo predstavilo računski sklep mestne aprovizacije v času od 1.8. 1914 do 31.12. 1919 ter bilanco dne 31.12. 1919. Skupnega denarnega prometa je ustvarila mestna aprovizacija v tem času za 141.286.715,98 kron. Od tega je bilo:

skupnih dohodkov	70.893.563,35 K
skupnih stroškov	70.393.152,63 K
prebitek	500.410,72 K ¹⁴⁴

Finančni vir mestne aprovizacije so bili prispevki MOL-a, prispevki, zbrani z dobrodelnimi akcijami in številna posojila. Prebitek 500.410,72 kron kaže varčno razpolaganje s finančnimi sredstvi, ki bi jih lahko mestna aprovizacija porabila za prehrano revnih slojev. Iz zapisnikov sej mestnega občinskega sveta je tudi razvidno, da so iz aprovizacijskega fonda večkrat vzeli sredstva za izplačilo draginjskih dokladov mestnim uslužbencem, upokojencem in delavcem in celo za obnovo kopaljšča na Koleziji, skratka v namene, ki s preskrbo niso imeli nič skupnega.

V okviru magistratovih odsekov je še vedno obstajal tudi APOD. Dne 27. oktobra 1921 je bil izmed 17 novoizvoljenih odsekov, izvoljen tudi APOD. Ta se je ukvarjal z ustanovitvijo mestne mlekarne, s problemom oskrbe z mesom, ki ga je zaradi izvoza primanjkovalo in zlasti z omejevanjem draginje ob pomoči mestnega tržnega nadzorstva, državne policije, Urada zoper verižnike, tihotapce in navijalce cen ter Občinskega sodišča za pobijanje draginje.¹⁴⁵

Na seji mestnega občinskega sveta 22.3. 1923 pa med novoizvoljenimi odseki niso več izvolili APOD-a.¹⁴⁶

Ljubljana je dobila nov prehranjevalni odbor leta 1935, poleg njega pa 25. septembra 1940 (zaradi bližajoče vojne nevarnosti), ko so se naloge v zvezi s preskrbo prebivalstva povečale in specializirale, še poseben oddelek za aprovizacijo in pobijanje draginje.¹⁴⁷

Draginja

Primerjava cen¹⁴⁸ nam pokaže, da se je bela moka od julija 1917 in do januarja 1921 podražila za 14,3-krat ali za 1328,6 % (od 0,98 do 14 K). Pri tem se je samo od februarja do decembra 1919 podražila za 42,9% (od 3,50 do 5 K). Največja podražitev je bila od decembra 1919 do maja 1920, in sicer kar za 190 % (od 5 K do 14,50 K). Krušna moka se je podražila od junija 1915 in do decembra za 1712,5 % (0,80 K – 14,50 K). Največja podražitev krušne moke je bila od novembra 1918 do maja 1920, in to za 800 % (1 K – 9 K) ter od maja do decembra 1920 za 61 % (9 K – 14,50 K). Nekoliko manj se je podražila koruzna moka, in sicer od junija 1915 in do januarja

¹⁴⁴ ZAL, Cod. III./78, list 12.

¹⁴⁵ ZAL, Cod. III./79, listi 106–112, 116–118.

¹⁴⁶ Boris Wider. Lj. kronika. Kronika slov. mest II/1935, str. 247 in ZAL, Cod. III./79, list 422.

¹⁴⁷ Pet let dela za Ljubljano. Lj. 1940, izd. tiskovni referat mestne občine v Ljubljani, str. 24–61.

¹⁴⁸ ZAL, Reg. I./1628–1629, list 705. ZAL, Reg. I./1631, listi 1, 436, 591, 720–726. Lojze Slanovec. Lj. kronika. Kronika slov. mest I/1934, str. 61–76, 142–156, 240–255, 331–339. Lojze Slanovec. Lj. kronika. Kronika slov. mest II/1935, str. 79–92, 171–180.

1921 za 775 % (0,80 K – 7 K). Tudi tu je bila največja podražitev v času od maja 1919 in do maja 1920, in sicer za 333 % (1,50 K – 6,50 K).

Tudi kruh je bil vse dražji, npr. 70 dkg težak hlebec iz mešane nebele moke se je od septembra 1918 do aprila 1919 podražil za 84 % (0,76 K – 1,40 K). Kilogram belega kruha pa se je od februarja do decembra 1920 podražil za 50 % (10 K – 15 K), čeprav zasledimo od maja do junija tega leta že padec cene za 2 kroni, to je za 14,3 % (14 – 12 K), a je bila cena že decembra 1920 znova višja, in sicer 15 K. Od februarja do maja 1920 pa se je kilogram črnega kruha podražil za 66,6 % (6 – 10 K). Tudi tu opazimo od maja do decembra 1920 padec cene za 20 % (10 – 8 K).

Kilogram krompirja se je podražil od junija 1915 in do maja 1920 za 1316,7 % (0,12 – 1,70 K).

Draginja je bila tudi pri cenah mesa. Slanina se je podražila od junija 1915 in do marca 1919 za 421,7 % (4,60 – 24 K). Po podatkih za april, maj in september 1919 so prodajali tudi cenejšo slanino, ki je bila uvožena iz ZDA. Od marca 1921 in do junija 1922 pa so cene slanine poskočile za 4,3 % pri slabši (46 – 48 K) in za 6,9 % pri boljši slanini (116 – 124 K).

Govedina se je podražila od junija 1915 in do julija 1920 za 622,2 % (3,60 – 26 K). Od julija do decembra 1920 je opazen upad cen govedine II. vrste za 16,7 % (24 – 20 K) in govedine I. vrste za 15,4 % (26 – 22 K). Od decembra 1920 do marca 1921 so cene za kilogram govedine znova narastle, in sicer govedine I. vrste za 36,4 % (22 – 30 K) in govedine II. vrste za 40 % (20 – 28 K). Od marca do julija 1921 se je kilogram govedine I. vrste pocenil za 20 % (30 – 24 K), II. vrste pa za 28,6 % (28 – 20 K) ter se nato do junija 1922 znova dvignil pri govedini I. vrste za 120 % (24 – 70 K) in govedini II. vrste za 191,7 % (20 – 44 K).

Nihanja cen so zaznavna tudi pri cenah kilograma teletine, in sicer je cena od decembra 1918 in do marca 1921 narastla za 165,3 % (9,80 – 26 K). Od marca do septembra 1921 je upadla za 30,8 % (26 – 18 K) ter se do junija 1922 znova dvignila za 233,3 %.

Kilogram svinine se je podražil od junija 1915 in do marca 1920 za 650 % (4 – 30 K). Od marca do avgusta 1920 pa so se tudi cene svinine znižale za 6,7 % svinine I. vrste (30 – 28 K) in za 14,3 % svinine II. vrste (28 – 24 K), nato so cene znova naraščale.

Podražili so se tudi piščanci, in sicer od maja 1917 in do decembra 1920 za 183,3 % pri manj kvalitetni perutnini (7 – 12 K) in za 185,7 % pri kvalitetnejši perutnini (20 – 34 K).

Kilogram fižola se je podražil od junija 1915 in do decembra 1920 za 718,2 %. Kilogram sladkorja pa se je v enakem obdobju podražil za 6639,1 % (0,92 – 62 K).

Liter namiznega olja se je podražil od junija 1915 in do decembra 1920 za 2733,3 % (2,40 – 68 K), kilogram svinjske masti pa od junija 1915 in do aprila 1920 za 800 % (5 – 45 K).

Velik strošek v družinskem proračunu je predstavljal tudi nakup pšeničnega zdroba kot pomembne otroške hrane, saj se je od septembra 1918 in do decembra 1920 podražil kar za 800 % (2 – 18 K).

Podobno je bilo tudi z mlekom in jajci, in sicer se je mleko v obdobju od junija 1915 do decembra 1920 podražilo za 2400 % (0,24 – 6 K) in jajca za 3233,3 % (0,12 – 4 K).

Cene za petrolej pa so od junija 1919 in do decembra 1920 narastle za 344 % (5,40 – 24 K) in se potem do februarja 1922 znižale za 16,7 % (24 – 20 K)

Opazen je velik skok cen od konca leta 1919 in začetka leta 1920, zaradi uvedbe svobodne trgovine dne 5. novembra 1919 (odpremnice le še za sladkor, sol, olje in petrolej) in z uvedbo popolnoma svobodne trgovine z blagom dne 16.4. 1920. Zlasti so se podražili bela, krušna in koruzna moka, govedina, teletina, svinina in piščanci, sladkor, olje, mast in pšenični zdrob. V letu 1920 je pri cenah mesa, moke, kruha in mleka opazna bolj umirjena rast cen in celo zniževanje cen, kar je posledica delovanja Odbora za določanje cen. Vendar pa so cene živilom v letih 1921 in 1922 znova rastle. Vzrok takšnemu ponovnemu naraščanju cen je velik nekontroliran izvoz živine in žita, na kar so občinski svetniki na sejah mestnega občinskega sveta v tem času stalno opozarjali. Seveda je bila posledica velikega izvoza živine tudi pomanjkanje in visoke cene mesa in mleka ter mlečnih izdelkov.

Začetek odborov za določanje cen sega v november 1919, ko je izšla 19. novembra 1919 v Službenih novinah naredba ministrstva za prehrano in obnovo dežel o preskrbi prebivalstva z ljudsko in mesno hrano o tem, da naj za brzdanje draginje v vseh občinah ustanovijo posebne odbore za določanje cen.¹⁴⁹ Tako je tudi mestni magistrat ljubljanski imenoval Odbor za določanje cen z načelnikom Miljutinom Zarnikom, ki se je sestel na prvi seji 20. decembra 1919.¹⁵⁰ Delovanje Odbora za določanje cen ni bilo najboljše, saj se predpisanih cen ni nihče držal ali pa so obrtniki in trgovci umaknili živila iz prodaje ter s takšnim umetnim pomanjkanjem skušali izsiliti višje cene.¹⁵¹

Oddelek za prehrano pri deželni vladi je 18.1. 1920 poslal vsem okrajnim glavarstvom in civilnemu komisarju za Prekmurje posebno okrožnico, v kateri je naročil, naj ustanovijo posebne posvetovalne komisije za presojanje cen. Od tedaj so okrajna glavarstva nadzirala delovanje odborov za določanje cen in vplivala na oblikovanje enotnih cen v vseh krajih s podobnimi gospodarskimi razmerami. S tem je bilo omejeno oblikovanje cen, ki je imelo za posledico v vsaki občini drugačne cene.¹⁵²

V prvih povojnih letih je bila pozornost usmerjena ne toliko v odpravljanje pomanjkanja živil kot v omejevanje prekupčevanja in draginje. S tem so se poleg Odbora za določanje cen ukvarjali še mestno tržno nadzorstvo, državna policija, Urad zoper verižnike, navijalce cen in tihotapce ter Občinsko sodišče za pobijanje draginje.

Na rastočo draginjno pa je vplivala tudi menjava t.i. jugokron (obstajale so še avstrijske krone, oboje pa izhajajo iz enotne krone kot denarnega sredstva bivše A-O države) za dinarje v razmerju 1 dinar 4 jugokrone. Takšno razvrednotenje jugokrone pa ni toliko povezano z delovanjem tržnih mehanizmov, pač pa bolj s politično odločitvijo beogradske vlade oz. z uradno razglasitvijo Narodne banke kraljevine Srbije za Na-

¹⁴⁹ ZAL, Reg. I./1633, list 475.

¹⁵⁰ ZAL, Reg. I./1633, list 510.

¹⁵¹ r.t., list 901.

¹⁵² r.t., listi 522–523, 816.

rodno banko kraljevine SHS dne 26. januarja 1920 in od tedaj z uradno določeno menjavo po tečaju 4 jugokrone za 1 dinar. Poenotenje valute je bilo izvedeno do konca leta 1921. Tržne posledice tako razvrednotene jugokrone pa so bile višje cene blaga, in sicer v obratnem sorazmerju, namreč za kolikor se je znižala vrednost jugokrone, za toliko so se dvignile cene blaga.¹⁵³

Povzetek

Prva svetovna vojna je povzročila v vojskujočih se državah številne gospodarske spremembe, saj je bil dotedanji sistem liberalnega kapitalizma s posegi državnih vlad močno omejen.

Nemčija in A-O sta morali uvesti državni nadzor nad proizvodnjo že takoj po izbruhu vojne, saj je bil gospodarski položaj v teh dveh državah zaradi blokade še težavnejši.¹⁵⁴

V A-O je vlada že pozimi v letih 1914/15 maksimirala cene, da bi zaustavila naraščajočo draginjo. Leta 1916 so bile podržavljene življenske potrebščine, katerih delitev je bila centralizirana. Državno varovani obrati so bili določeni že leta 1914, industrialci pa so se morali združevati v posebnih vojnih združenjih (Kriegsverbände). Za urejanje gospodarstva v času vojne je bilo na državni ravni ustanovljenih 91 različnih ustanov, ki so bile do marca 1917 postavljene pod upravo Generalnega komisariata vojnega gospodarstva.¹⁵⁵

Na Dunaju je bil ustanovljen poseben Urad za ljudsko prehrano (Amt für Volksernährung), ki je določal maksimirane cene in prek številnih central izvrševal razdeljevanje prehrabnih izdelkov po vseh avstrijskih deželah. Najpomembnejša živila so bila izročena »pod zaporo« oziroma jih je država rekvirirala in se z njimi ni smelo več svobodno trgovati. Transportna dovoljenja, ki so jih lahko izdajali mestni magistrati in okrajna glavarstva za prevoze živil znotraj posameznih dežel ali pa tudi zunaj dežel, so bila izdana le redkokdaj, saj je bilo izrazito pomanjkanje živil. Živila, ki so bila izročena »pod zaporo«, so se obravnavala kot tihotapsko blago, ki so ga lahko pristojne oblasti (v Ljubljani mestna tržna straža in policija) tihotapcem konfiscirale za preskrbo domačega prebivalstva brez odškodnine, v povojnih letih pa že tudi rekvirirale proti izplačilu manjše odškodnine. Trgovina med posameznimi deželami je skoraj povsem zamrla, saj so domače oblasti onemogočale izvoz živil pod pretvezo, da jih potrebujejo za preskrbo domačega prebivalstva.

Ogrska, ki ves čas vojne ni trpela večje lakote, saj je bila izrazito kmetijska država, ki je tudi v vojni proizvajala toliko žita, da so ji ostajale zaloge, pa je avstrijskemu delu pošiljala skopo odmerjene kontingente, ki niso ublažili lakote.

V težkih gospodarskih razmerah, ko je bilo gospodarstvo in kmetijstvo podrejeno vojski, je mestna aprovizacija le s težavo skrbela za redno preskrbo ljubljanskega civilnega prebivalstva. Mestna aprovizacija ni skrbela za preskrbo vojaštva (razen v ob-

¹⁵³ Jože Šorn. Trgovske zveze Slovenije z Republiko Avstrijo od novembra 1918 do novembra 1919. Kronika št. 3/1982, str. 226–235 in Lojze Slanovec. Lj. kronika. Kronika slov. mest I/1934, str. 240–255.

¹⁵⁴ Pierre Renouvin. Evropska kriza..., str. 555–556.

¹⁵⁵ r.t., str. 557.

dobju takoj po izbruhu vojne julija 1914 in v začetku leta 1915), ki ga je oskrbovala vojaška uprava, in železniških delavcev, ki jih je oskrbovala železniška uprava, zato niso bili upravičeni dobivati živilskih izkaznic mestne aprovizacije. Pri vojaštvu so bili izjeme le častniki, ki so si hrano plačevali sami in so zato lahko dobivali živilske izkaznice mestne aprovizacije.

Živilske izkaznice so bile uvedene zaradi varčevanja in pomanjkanja najnujnejših živil, za moko v Ljubljani že pred marcem 1915. Obenem naj bi živilske izkaznice preprečevale tudi večjo porabo živil, kot jih je za posamezne dežele določil Urad za ljudsko prehrano v obliki kontingentov, ko je glede na število prebivalstva določil najvišjo možno porabo živil. Ljubljana je tako ves čas vojne dobivala kontingente živil za 41727 prebivalcev, kot jih je bilo v Ljubljani ob zadnjem ljudskem štetju leta 1910. Tako ni bil upoštevan prirastek 6000 prebivalcev, ki ga je dobil MOL z inkorporacijo Sp. Šiške dne 26.6. 1914. Naravnega prirastka ne moremo upoštevati, ker je število rojstev tako upadlo, da se prebivalstvo še v obliki enostavne reprodukcije ni več obnavljalo. Mestni magistrat je ocenil, da je bilo leta 1917 v Ljubljani okoli 55000 civilnega in vojaškega prebivalstva. Od mestnega prebivalstva se je lahko preživljalo s hrano, ki so jo sami pridelali na lastnih ali najetih zemljiščih, le okoli 4000 oseb.¹⁵⁶ Večina ljubljanskega prebivalstva je bila torej vezanega na kontingentne pošiljke hrane, ki so jo na živilske izkaznice prodajali ljubljanski trgovci, po znižanih cenah pa revnejšim slojem tudi t.i. vojne prodajalne mestne aprovizacije (prva je bila ustanovljena 1.5. 1915). Živila po znižanih cenah je subvencioniral MOL. Prodaja živil po znižanih cenah v okviru akcije za prehrano revnih slojev, ki sta jo marca 1916 po vzoru podobne akcije, ki so jo prvič uvedle mestne oblasti v Innsbrucku, organizirala APOD in župan dr. Ivan Tavčar, je obsegala julija 1916 800 družin, leta 1918 pa že 20000 ljudi ali 1/3 vsega mestnega prebivalstva. Na takšen način je mestna aprovizacija skrbela predvsem za prehrano brezposelnih delavskih družin in družin z nizkimi osebnimi dohodki, saj leta 1916 s 100 kronami mesečne plače ni bilo moč preživljati družine.

Na območju MOL-a so med prvo svetovno vojno delovale tri aprovizijske organizacije: mestna aprovizacija, I. ljubljansko delavsko konzumno društvo, ki je dobivalo živila od mestne aprovizacije in železniška uprava za železniške uslužbenke in delavce.

Stalni aprovizijski odsek, ki je deloval od 3.8. 1914 pod načelstvom podžupana dr. Karla Trillerja, je deloval pod močnim vplivom župana dr. Ivana Tavčarja, če že ne kar v njegovi senci, saj je župan prevzel vse organizacijske niti aprovizacije v svoje roke. APOD je s finančnimi sredstvi, namenjenimi za aprovizacijo, lahko razpolagal le s predhodno odobritvijo župana. Drugače je bilo delovanje APOD-a samostojno, vendar je vse pomembnejše akcije, kot npr. akcijo za prehrano revnih slojev ter razdeljevanje mestnih njiv v obdelavo revnejšim družinam, načrtoval in organiziral s sodelovanjem župana. Organizacijske sposobnosti in zasluge župana dr. I. Tavčarja so bile nedvomno velike, na kar kaže tudi njegovo imenovanje za poverjenika za prehrano v Narodni vladi za Slovenijo, imenovani 1.11. 1918, dne 4.3. 1919 pa je postal predsednik APOD-a ljubljanskega mestnega magistrata. Za izvrševanje sklepov APOD-a je

¹⁵⁶ ZAL, Reg. I/1628-1629, listi 593-599.

skrbelo mestno tržno nadzorstvo z mestnim tržnim nadzornikom Adolfom Ribnikarjem.

Delovanje mestne aprovizacije pa ni potekalo brez napak, za katere pa ni bila vedno kriva sama. Njeno delovanje je bilo omejeno predvsem s kontingentnimi pošiljkami živil, ki jih je centralistično urejala in razdeljevala država in s finančnimi možnostmi MOL-a. Finančni položaj mesta je bil slab, saj je proračunsko leto skozi vsa leta vojne zaključilo s primanjkljajem. Zato so bile tudi dobrodelne akcije, ki sta jih zasnovala APOD in župan, omejene glede finančnih sredstev delno na prispevke mestne blagajne, ki se je polnila z davki, v večji meri pa na številna posojila, ki jih je v ta namen najel mestni občinski svet ter tudi na dobrodelne akcije, ki so obsegale darovanje denarnih prispevkov in darov v živilih ipd. Zato so akcije za prehrano revnih slojev in podeljevanje mestnih njiv v obdelavo revnim družinam obsegale le najnujnejše primere, ki jih je določila posebna komisija mestnega magistrata.

Zaradi pomanjkanja in varčevanja s hrano se je od leta 1915 vse bolj širila lakota. Od leta 1917 mestna aprovizacija ni več dobivala niti celih pripadajočih kontingentov. V letu 1917 in 1918 je bilo pomanjkanje živil tolikšno, da se jih niti na živilske izkaznice ni več dalo zagotoviti za vse prebivalce. Premožnejši so lahko kupovali živila daleč nad maksimalno določenimi cenami »na črno« pri posameznih obrtnikih, trgovcih ter kmetih v Ljubljani, njeni okolici in drugih krajih.

Nezadovoljstvo glede mestne aprovizacije se je širilo med revnejšimi sloji in begunci s Primorske, ki so bili vezani zgolj na živila iz pičlih zalog mestne aprovizacije. Dne 24.4. 1918 so tako izbruhnile demonstracije stradajočih, ki so pokazale, da bi lahko APOD in župan odločneje posredovala pri deželni vladi in Uradu za ljudsko prehrano že prej in zagotovila mestu vsaj neokrnjene in pripadajoče kontingente živil, saj sta po demonstracijah dosegla, da je mestna aprovizacija dobila celo nekaj priboljškov v živilih.

Mestna aprovizacija je bila torej vezana na odmerjene kontingente živil in na stalne prošnje in posredovanja APOD-a in župana pri deželni vladi, pri Uradu za ljudsko prehrano in pri centralah vsaj za redno dobavo kontingentov ter na lastno iznajdljivost posameznikov, kjer so imeli več možnosti premožnejši, ki so živila preplačevali pri nakupih »na črno«, saj je bila svobodna trgovina s pomembnejšimi živili ukinjena, ter tisti, ki so imeli sorodnike in znance na vasi. V takšnih razmerah sta APOD in župan v okviru danih možnosti nedvomno zadovoljivo skrbela za aprovizacijo vsega mestnega prebivalstva in uvedla za boljšo preskrbo revnejših slojev tudi posebni akciji za prehrano revnih slojev in oddajo mestnih njiv v brezplačen najem.

Kratice:

- A-O (Avsto-Ogrska)
- APOD (aprovizijski odsek)
- MOL (mestna občina ljubljanska)
- MTS (mestna tržna straža)
- ZAL (Zgodovinski arhiv Ljubljana)

DIE VERSORGLAGE IN LJUBLJANA WÄHREND DES 1. WELTKRIEGES

Zusammenfassung

Die wirtschaftliche Lage in Österreich-Ungarn wurde mit Kriegsausbruch ziemlich schwierig, so daß die Zentralregierung bereits im Winter 1914/15 einen Preisstopp verfügte, um der Inflation Herr zu werden. In Wien wurde das »Amt für Volksernährung« gegründet, zuständig für Preisfestsetzung sowie für die Festsetzung von Nahrungsmittelkontingenten für die einzelnen Kronländer. Die wichtigsten Nahrungsmittel wurden aus dem freien Handel gezogen. Transportbewilligungen erteilten die städtischen Magistrate bzw. die Bezirkshauptmannschaften. Gesetzswidrige Lagerbestände an Lebensmitteln wurden als Schmuggelware betrachtet und von den zuständigen Stellen (in Ljubljana war es die Städtische Marktüberwachung und die Polizei) entschädigungslos konfisziert und für die Versorgung der heimischen Bevölkerung verwendet. Der Handel zwischen den Ländern kam fast zum Erliegen.

Die schwierigen wirtschaftlichen Verhältnisse, gekennzeichnet durch die Unterordnung der gesamten Wirtschaft unter die Bedürfnisse des Heeres, erlaubten es der städtischen Versorgungsstelle mehr schlecht als recht, die Zivilbevölkerung von Ljubljana zu beliefern. Das Heer wurde mit Ausnahme der Zeit unmittelbar nach Kriegsausbruch – also Juli 1914 – und Anfang 1915 direkt von der Heeresverwaltung mit Lebensmitteln versorgt. Für die Eisenbahnbediensteten war die Eisenbahnverwaltung zuständig. Aus diesem Grunde waren sie nicht berechtigt, Lebensmittelkarten der städtischen Versorgungsstelle in Anspruch zu nehmen. Eine Ausnahme bildeten lediglich die Offiziere, da sie für ihre Verköstigung selbst aufkommen mußten und folglich Anspruch auf Lebensmittelkarten hatten.

Eingeführt werden mußten die Lebensmittelkarten aus Mangel an wichtigsten Nahrungsmitteln, für Mehl in Ljubljana bereits vor dem März 1915. Mit Hilfe der Lebensmittelkarten sollte zu großer Verbrauch verhindert werden, insbesondere die Überschreitung der vom Amt für Volksernährung festgesetzten Kontingente für die einzelnen Länder (nach der Bevölkerungszahl errechnete Obergrenzen). Ljubljana bekam z.B. den ganzen Krieg hindurch ein Nahrungsmittelkontingent für 41.727 Personen (Volkszählungsergebnis des Jahres 1910). Der Einwohnerzuwachs von 6.000 Personen durch die Eingemeindung von Sp. Siska (26.6. 1914) wurde nicht berücksichtigt. Nach Schätzungen des städtischen Magistrats lebten im Jahre 1917 in Ljubljana ca. 55.000 Personen (Zivilbevölkerung + Militär). Nur ca. 4.000 Personen konnten ihren Nahrungsmittelbedarf auf eigenen bzw. gepachteten Grundstücken selbst erwirtschaften. Der Großteil der Bevölkerung von Ljubljana war also auf die Nahrungsmittel aus dem zentralen Kontingent angewiesen, erhältlich auf Bezugskarten bei den örtlichen Kaufleuten; die ärmeren Schichten erhielten Nahrungsmittel zu niedrigeren Preisen in den sog. Kriegsläden der städtischen Behörde (der erste solcher Läden wurde am 1.5. 1915 eröffnet). Die verbilligten Lebensmittel wurden von der Stadt subventioniert. Die Aktion verbilligte Lebensmittel für ärmere Bevölkerungsschichten wurde im März 1916 nach dem Vorbild von Innsbruck ins Leben gerufen; sie umfaßte im Juli 1916 800 Familien, im Jahre 1918 aber bereits 20.000 Personen bzw. 1/3 der städtischen Gesamtbevölkerung. Auf diese Weise betreute die städtische Verwaltung in erster Linie Familien von Arbeitslosen bzw. von Arbeitern mit niedrigem Einkommen. In Jahre 1916 aber war mit 100 Kronen Monatslohn keine Familie mehr zu ernähren.

Auf dem Territorium der Stadtgemeinde von Ljubljana wirkten drei Versorgungsorganisationen: die bereits erwähnte städtische, der Erste Arbeiterkonsumverein von Ljubljana (dieser bezog die Lebensmittel auch von der Stadt) und die Eisenbahnverwaltung, die für ihre Angestellten und Arbeiter zuständig war.

Am 3.8. 1914 wurde ein ständiger Versorgungsrat nominiert. Den Vorsitz übernahm der Vizebürgermeister Dr. Karl Triller, aber der Bürgermeister Dr. Ivan Tavčar hatte großen Einfluß auf die Tätigkeit dieses Gremiums.

Die Arbeit der städtischen Versorgungsstelle verlief nicht ohne Fehler; die Verantwortung dafür ist aber nicht immer ihr anzulasten. Ihrem Einsatz waren Grenzen gesetzt: einerseits die zentralistisch festgesetzten Kontingente und andererseits die finanziellen Möglichkeiten der Stadtverwaltung. Die finanzielle Lage der Gemeinde war schlecht; die ganzen Kriegsjahre hindurch wurde budgetmäßig mit Defizit abgeschlossen. Aus diesem Grunde stützten sich die vom Versorgungsrat und dem Bürgermeister initiierten Aktionen nur teilweise auf die Beiträge aus der Stadtkassa, die mit Steuergeldern gefüllt wurde; in viel größeren Ausmaß wurden sie durch Darlehen finanziert, die vom Gemeinderat zu diesem Zwecke aufgenommen wurden, aber auch mit Geldern und Sachspenden aus Wohltätigkeitsveranstaltungen. Aus den angeführten Gründen erfaßte sowohl die direkte Lebensmittelabgabe als auch die Vergabe von städtischen Boden zur Bewirtschaftung für den Eigenbedarf nur die dringendsten Fälle, die von einer eigenen Kommission bestimmt wurden.

Nahrungsmittelmangel und extreme Sparmaßnahmen hatten zur Folge, daß sich bereits ab 1915 der Hunger ausbreitete. Ab 1917 erhielt die städtische Versorgungsstelle nicht mehr die ihr zustehenden Kontingente. In den Jahren 1917 und 1918 war der Mangel bereits so groß, daß auch über die Lebensmittelkarten die Versorgung der Bevölkerung nicht mehr organisiert werden konnte. Die Reichen allerdings konnten sich auf dem Schwarzmarkt zu weit überhöhten Preisen eindecken, sei es nun bei Gewerbetreibenden, Kaufleuten oder Bauern, in Ljubljana, in ihrer Umgebung oder anderswo.